

Психологія

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПСИХОЛОГІЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

PSYCHOLOGY

Випуск 3 (59), 2023

Видавничий дім
“Гельветика”
2023

Редакційна колегія

Раєвська Я. М., доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології і соціальних наук, Міжрегіональна Академія управління персоналом (головний редактор)

Грись А. М., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Карпенко З. С., доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогічної та вікової психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Крупельницька Л. Ф., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Павлюк М. М., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Попович І. С., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Херсонський державний університет

Хміляр О. Ф., доктор психологічних наук, професор, начальник кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Dr hab Mirucka Beata, Professor, Faculty of Education, University of Białystok (Białystok, Poland)

“Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія” включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія “Б”) на підставі Наказу МОН України від 27 вересня 2021 року № 1017 (додаток 3). Спеціальність: 053 – Психологія.

Затверджено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 18.10.2023)

Свідectvo про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 24778-14718P, видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

DOI: 10.32689/maup.psych

Наукові праці МАУП. Психологія. 2023. Вип. 3 (59). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. 46 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку психології. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ЗМІСТ

Наталія ДІДИК, Алла РУДЕНОК, Артур МИХАЙЛИК

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ.....5

Ольга КАЗАЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ У СУДДІ.....12

Яна РАЄВСЬКА, Наталія ТВЕРДОХЛІБ

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС.....19

Ганна СУПРУН, Світлана ШАЛАБОНІНА

ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ БАТЬКІВ І ФАХІВЦІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДІВ
«НАТУРАЛІСТИЧНЕ ВТРУЧАННЯ» ТА «ВІЗУАЛЬНА ПІДТРИМКА»
ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ.....24

Катерина ТКАЧЕНКО

ПРАЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ ПАРТИЦИПАЦІЇ
У ПРОЦЕСІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ.....33

Вікторія ШЕВЧУК, Леся КЛЕВАКА, Євгенія ХОМЕНКО

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ,
ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....39

CONTENTS

Nataliia DIDYK, Alla RUDENOK, Artur MYKHAILYK

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL IDENTITY
OF FUTURE MEDICAL WORKERS FROM PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS....5

Olha KAZACHUK

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL SELECTION
OF JUDICIAL CANDIDATES.....12

Yana RAIEVSKA, Nataliia TVERDOKHLIB

PSYCHOLOGY OF STRESS RESISTANCE OF MILITARY SERVANTS:
THEORETICAL DISCOURSE.....19

Hanna SUPRUN, Svitlana SHALABONINA

THE PECULIARITY OF THE READINESS OF PARENTS
AND SPECIALISTS TO IMPLEMENT THE METHODS “NATURALISTIC INTERVENTION”
AND “VISUAL SUPPORT” FOR THE FORMATION OF SOCIAL-EMOTIONAL
DEVELOPMENT OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM.....24

Kateryna TKACHENKO

PRALOGICAL THINKING AND PARTICIPATION MECHANISM
AIN THE PROCESS OF IN-DEPTH COGNITION OF THE PSYCHE.....33

Victoria SHEVCHUK, Lesia KLEVAKA, Evgenia KHOMENKO

PARENTS RAISING CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS
PSYCHOLOGICAL SUPPORT STUDIES THEORETICAL FUNDAMENTALS.....39

УДК 159:9.07.18

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.1>**Наталія ДІДИК**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32301

ORCID: 0000-0001-5852-2379**Алла РУДЕНОК**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0003-1197-0646**Артур МИХАЙЛИК**

кандидат історичних наук, доцент, викладач Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32301

ORCID: 0000-0003-3189-6535**Nataliia DIDYK**

PhD in Psychology, Associate Professor at The Department of Educational Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 61 Ogienka st., Kamianets-Podilskyi, Ukraine, 32301

ORCID: 0000-0001-5852-2379**Alla RUDENOK**

PhD in Psychology, Associate Professor at The Department of Psychology and Pedagogy, Khmelnytskyi National University, 11 Instytutska st, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0003-1197-0646**Artur MYKHAILYK**

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Lecturer at the Education and Rehabilitation Institute of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», 13 Godovantsa st., Kamianets-Podilskyi, Ukraine, 32301

ORCID: 0000-0003-3189-6535

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE MEDICAL WORKERS FROM PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

У статті розглянуті питання психологічних особливостей формування професійної ідентичності у майбутніх медичних фахівців – студентів базового медичного коледжу м. Хмельницького та Кам'янця-Подільського. Метою статті є теоретичне дослідження психологічних особливостей формування професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців; визначення компонентів професійної ідентичності особистості майбутнього медпрацівника та структуривання системи психологічного супроводу формування професійної ідентичності студентів медичного коледжу. Науковою новизною є розкриття структурних компонентів моделі психологічного супроводу розвитку професійної ідентичності у майбутніх медичних фахівців: когнітивного, емотивного, мотиваційно-вольового, комунікативно- та креативно-рефлексивного. Визначено, що основну складову формування професійної ідентичності утворюють два напрямки: систематизація ступенів, тобто поділ на періоди професійної ідентичності та встановлення шляхів набуття конкретних ознак і форм у становленні особистості професіоналом. Здійснено аналіз понять «професійна ідентичність», «психологічний супровід професійної ідентичності». Розкрито три періоди процесу формування професійної ідентичності медиків середньої ланки згідно Г. Теджфелу. В роботі визначено критерії рівнів сформованості професійної ідентичності медиків. За допомогою анкетування визначено рівні готовності майбутніх медиків до професійної діяльності. Встановлено ступінь впливу психологічного супроводу на динаміку сформованості професійної ідентичності студентів-медиків. Розроблено та запроваджено програму психологічного супроводу з розвитку професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців – студентів базового медичного коледжу. Вказана програма охо-

плювала процес професійної підготовки студентів в навчальному закладі протягом усіх років навчання та включала всі види виробничої практики. В результаті здійсненої роботи було підтверджено, що професійна самосвідомість відіграє суттєву роль у досягненні професійної зрілості. Відповідно, це є професійним самовизначенням, яке і проявляється у професійній ідентичності майбутніх медичних фахівців.

Ключові слова: ідентифікація, компоненти професійної ідентичності медиків, професійна ідентичність, психологічний супровід.

The article examines the issues of psychological characteristics of the formation of professional identity among future medical specialists – students of the basic medical college in Khmelnytskyi and Kamianets-Podilskyi. The purpose of the article is a theoretical study of the psychological characteristics of the formation of professional identity of future medical specialists; determining the components of the professional identity of a future health worker and structuring a system of psychological support for the formation of professional identity of medical college students. The scientific novelty is the disclosure of the structural components of the model of psychological support for the development of professional identity of future medical specialists: cognitive, emotive, motivational-volitional, communicative and creative-reflexive. The concepts of “professional identity” and “psychological support of professional identity” are analyzed. Three periods of the process of formation of professional identity of mid-level physicians according to G. Teijfel are revealed. The work defines the criteria for the levels of formation of the professional identity of physicians. Using a questionnaire, the levels of readiness of future doctors for professional activities were determined. The degree of influence of psychological support on the dynamics of the formation of professional identity of medical students has been established. A program of psychological support for the development of professional identity of future medical specialists – students of a basic medical college – has been developed and implemented. This program covered the process of professional training of students at the educational institution throughout all years of study and included all types of practical training. As a result of the work done, it was confirmed that professional self-awareness plays a significant role in achieving professional maturity. Accordingly, this is professional self-determination, which is manifested in the professional identity of future medical specialists.

Key words: identification, components of professional identity of health workers, professional identity, psychological support.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтерес до проблеми професійної ідентичності продовжує зростати та набуває характерної значимості. У зв'язку з неухильним збільшенням мінливих соціальних та економічних станів у суспільстві створюються нові правила, удосконалюються умови профільної підготовки спеціалістів. Сьогодні ми спостерігаємо позитивні трансформації у процесі реформування, як системи охорони здоров'я, так і сфери професійної, фахової передвищої та вищої освіти. Водночас, поряд із позитивними впливами реформ проявляються певні деструктивні явища. В цьому руслі постала проблема гуманізації професійної медичної освіти шляхом особистісно-професійного розвитку майбутніх медичних працівників з орієнтацією на професійно-етичні цінності їхньої практичної діяльності. Саме тому психологічні особливості формування професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців є одним із основних завдань професійної підготовки працівників медичної сфери у закладах фахової передвищої освіти. Оптимальне поєднання ціннісно-гуманістичної та технологічної складової діяльності медичних фахівців забезпечить готовність особистості до виконання професійних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичні основи

щодо проблеми професійної ідентичності представлено в наукових працях Р. Бернса, О. Біди, Г. Брейкуела, Т. Девоса, М. Дубінки, Е. Еріксона, Н. Калинюк, О. Краєвої, Ч. Кулі, Дж. Левіти, М. Малера, Дж. Міда, Н. Романенко, А. Саблюка, Дж. Тернера, Е. Фромма тощо. Як глибинне явище з позиції психодинамічності зазначений феномен розглядали Е. Еріксон та М. Малер. Р. Бернс розглядав ідентичність у контексті теорій вікових криз як відповідне новоутворення, котре тотожне поняттям «самовизначення» і «самосвідомість». Фокус уваги на видові характеристики ідентичності спрямовували Г. Теджфел та Дж. Тернер. Дослідники Д. Адамс та О. Кікінежді розглядали ідентичність як рису особистості, яка здатна розвиватися та змінюватися протягом життя, таким чином пояснюючи зміст епігенетичного підходу. Різні моделі ідентичності та їхні структури досліджували Е. Еріксон, Дж. Левіта та Дж. Марсія. Крізь призму Я-концепції аналізували професійну ідентичність Р. Бернс та Г. Брейкуел аналізували ідентичність у змісті Я-концепції. Орієнтуючись на праці вищевказаних науковців, а також здійснивши власні теоретичні пошуки, ми виявили, що під професійною ідентичністю розуміється комплекс досвіду, отриманого в процесі навчання, який надалі сприятиме здійсненню діяльності в будь-якій сфері [11]. Відповідно, у цьому полягає основне завдання професійного становлення особистості.

Формулювання мети статті (постановка завдання) – теоретично дослідити психологічні особливості формування професійної

ідентичності майбутніх медичних фахівців; визначити компоненти професійної ідентичності особистості майбутнього медпрацівника та структурувати систему психологічного супроводу формування професійної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головну складову формування професійної ідентичності утворюють два основні напрямки: систематизація ступенів, тобто поділ на періоди професійної ідентичності та встановлення шляхів набуття певних ознак і форм у становленні особистості професіоналом [2].

У дослідженнях Е. Еріксона поняття «ідентичність» розглядається, як процес розвитку особистості, що неперервно трансформується [13]. Якщо звернутися до досліджень Г. Теджфела з цієї проблеми, варто відмітити, що він дослідив періоди в процесі формування професійної ідентичності: а) соціальний розподіл на групи, що визначає включення особистості до соціального, професійного середовища; б) соціальна ідентифікація, ототожнення особистістю себе як повноправного члена певної соціальної та професійної групи; в) соціальна ідентичність – співставлення себе, приналежність до соціальної групи, спільноти; г) професійна ідентичність – уподібнення себе до встановленою цією особистістю професійної групи, яке безпосередньо пов'язане з професійною самосвідомістю, самовизначенням та професійним розвитком особистості загалом [12]. Таким чином, професійна ідентичність – це системна, багаторівнева динамічна структура, що включає потреби, інтереси, установки та інші компоненти когнітивної, мотиваційно-ціннісної та емоційної сфер особистості.

Важливим чинником у процесі формування професійної ідентичності є психологічний супровід, який в процесі компетентнісного підходу дає можливість студенту розуміти і усвідомлювати важливість постановки самої мети, виявляти та аналізувати, а також давати оцінку новому досвіду і, що важливо, проводити спостереження за продуктивністю та ефективністю своїх дій у процесі досягнення мети, тобто моделювати результат соціально значущої задачі [5, с. 32]. Система психологічного супроводу професійного становлення та формування професійної ідентичності студентів в умовах медичного закладу фахової передвищої освіти дає їм можливість перейти до наступного етапу самовизначення та конструювання свого життєвого шляху під час соціально-економічних і культурних змін тощо [6, с. 43]. Розвинена суб'єктна профе-

сійна позиція та професійна ідентичність виступатимуть як результат психологічного супроводу, сформований у студентів як внутрішня готовність до осмисленої та особливої структури втілення та регулювання перспективних поглядів на власний професійний та особистісний розвиток [4, с. 167].

Головною особливістю самовизначення є рефлексія, яка надає особистості можливість побудувати смислову реальність. Зокрема, у роботах А. Борисюк показано, як створюється особлива, специфічна смислова, концептуальна реальність у ставленні людини до життя і навколишнього світу. Ця смислова реальність вибудована в міжособистісних взаєминах, під час спільної об'єднаної діяльності суб'єктів [4, с. 126].

Становлення особистісного досвіду є однією зі складових процесу навчання при компетентнісному підході, який пов'язує його з особистісно-орієнтованим підходом, що виходить із понять про безумовну цінність особистості. Значимість особистісно-орієнтованого підходу, який націлений на всебічний розвиток особистості у процесі психологічного супроводу, задає характер взаємодії психолога та студента. Особистісно-орієнтований підхід передбачає напрямком психологічного супроводу з орієнтацією на інтереси та потенціал особистості. Основними особливостями цього підходу є пізнання самого себе (рефлексія), робота над собою як формою вияву особистості [7].

Для ефективного здійснення психологічного супроводу важливо не застосовувати окремі психологічні технології та методи, а доцільніше акцентувати увагу на розвиток структурних компонентів, у яких всі чинники представлені та обумовлені один одним [9]. Водночас, важливо наголосити на необхідності обліку проявів когнітивних, емоційно-оцінних та поведінкових, розумових, мотиваційно-вольових особливостей студента.

Психологічний супровід, передусім, спрямований на самореалізацію, розвиток професіоналізму в аспекті психологічного потенціалу особистостей студентів та формування інтересу до обраної професії. Основною метою психологічного супроводу є виявлення та реалізація професійно-психологічного потенціалу особистості. Провідні концептуальні установки психологічного супроводу формування професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців полягають у: – соціально-психологічній допомозі майбутнім медпрацівникам у процесі формування професійної ідентичності; – можливості самостійного вибору здійснення особистісних, соціальних та про-

фесійних призначень; – осмисленні майбутнім спеціалістом цінності професійного самовизначення та здійснення особистісного професійного потенціалу.

Функції психологічного супроводу: інформаційно-аналітичне проведення окремих етапів професійного становлення (початкового етапу – адаптаційного – професійної адаптації, етапу інтенсифікації, етапу ідентичності – професіоналізації тощо); програвання моделей та сценаріїв ситуацій професійного розвитку; психологічний супровід у формуванні компетентнісної моделі професіонала у процесі становлення професійної ідентичності; вдосконалення соціально-професійного та психологічного профілю особистості [3].

Психологічний супровід здійснюється в процесі використання психологічних технологій при формуванні професійної ідентичності майбутнього медичного працівника з першого по третій (четвертий) курси навчання, тобто до завершення навчання в медичному коледжі і полягає в: а) здійсненні соціально-психологічної діагностики та психологічних консультацій з питань адаптації до професійних навичок; б) проведенні соціально-психологічних тренінгів особистісного та професійного розвитку; в) застосуванні методів, технологій та прийомів формування психологічного прийняття майбутньої професії; г) моніторингу соціально-професійного розвитку; д) психологічному консалтингу щодо проблем соціального та професійного вдосконалення; ж) складанні варіативних моделей майбутнього творчого професійного життя; з) проведенні тренінгів з підвищення соціальної та професійної компетентності; к) запровадженні психологічних вправ, які сприяють розвитку професійної самосвідомості, саморегуляції, емоційно-вольової сфери та самоактуалізації особистості.

Соціально-психологічний супровід майбутніх медичних працівників фахової передвищої освіти передбачає участь психолога, психологічної служби на різних етапах розвитку та формування професійних рис, професійної підготовки, корекції професійної орієнтації студента. Ми погоджуємося з думкою О. Піддубної, яка стверджувала, що на професійну майстерність як цілісне утворення впливають зовнішні (професійне навчання, соціум, його вимоги, мораль тощо) та внутрішні (самоактуалізація, самопізнання, саморегуляція, саморозуміння) умови, внаслідок чого змінюється Я-концепція особистості [8, с. 19].

Процес психологічного супроводу на стадії здобуття професійної освіти за допомо-

гою психологічної служби у професійному освітньому закладі буде неоднаковим для різних етапів навчання. На початковому етапі, в період адаптації, колишні випускники шкіл (першокурсники) приймають умови, пов'язані зі змістом професійно-освітнього процесу, осягають нову соціальну та громадську роль, формують взаємовідносини з однолітками, знайомляться зі своєю майбутньою професією. На початковому етапі адаптації психологічний супровід полягає у наданні першокурсникам допомоги у звиканні до нових умов життєдіяльності. У процесі ідентифікації відбувається розвиток як всебічний, так й окремих здібностей студентів, їхнього інтелекту, когнітивної сфери, емоційно-вольової регуляції, розвиваються комунікативні здібності, що допомагають розвитку відповідальності, самостійності освіти [7].

Психологічними показниками ефективності другого етапу формування професійної ідентичності майбутнього медичного фахівця є активний особистісний та інтелектуальний розвиток, соціальна ідентичність, прагнення до самоосвіти, позитивний соціальний погляд на майбутню професійну діяльність, а також комунікативні здібності, емпатія, виявлення особистих можливостей, самоздійснення (позитивний образ професійного «Я»).

На завершальному етапі професійної освіти – етапі ідентичності – важливого значення набуває рівень сформованості професійної ідентичності, готовності студента до майбутньої практичної діяльності за спеціальністю. У досліджуваній проблематиці для професійної ідентичності через психологічні механізми ідентифікації центральними стають питання сформованості у майбутніх медичних працівників компонентів та визначення динаміки рівнів через психологічні механізми інтеграції, інтеріоризації та екстеріоризації.

Розглянемо компоненти професійної ідентичності особистості майбутнього медпрацівника: *когнітивний компонент*, який включає знання про обрану професію, уявлення про себе, як про професіонала, прояв освітніх потреб, значимість життєвої та професійної сфери; *емотивний компонент* відображає задоволеність обраною професією, ставлення до професійних знань і переконань, прояв емоційної комфортності, емпатичних здібностей, позитивної Я-концепції; *мотиваційно-вольовий компонент* включає мотивацію до успіху, вольову саморегуляцію, що тягне за собою розширення особистого функціонального професійного потенціалу, позитивного образу професійного «Я»; *комунікативний компо-*

нент розкривається в комунікативній, соціальній компетентності, в позитивному міжособистісному та міжгруповому спілкуванні у професійному середовищі; *креативно-рефлексивний компонент* містить оптимістичну оцінку життєвої та професійної ситуації, високу активність, нестандартне мислення, емоційно-експресивну стабільність, позитивний образ «Я», самоактуалізацію [1, с. 27].

Високий рівень сформованості професійної ідентичності повинен включати: адекватне уявлення про себе як про майбутнього медпрацівника, усвідомлення перспективи своєї майбутньої професійної діяльності, задоволеність обраною професією, позитивне ставлення до професійних знань та переконань, позитивний емоційний настрій, пов'язаний з Я-концепцією, активність та креативність, спрямовані на здобуття професії. Середній рівень проявлятиметься в освоєнні провідних професійних знань, вимог до професії, нечіткому усвідомленні власних можливостей, у несформованому уявленні про себе, як про майбутнього медпрацівника, у невизначеному ставленні до обраної професії та професійних знань і переконань, невпевненості, не повністю усвідомлюваних перспективах і сенсожиттєвих цілях професійної діяльності. Низький рівень може розкриватися за допомогою таких показників: недостатнє засвоєння необхідних знань та вимог до професійної діяльності, занижена самооцінка, невпевненість, нечітке уявлення про себе, як про майбутнього медичного працівника, нерозуміння перспектив у професії та неготовність до визначення смислів та життєвих цілей у здобуття професії медпрацівника середньої ланки, байдуже ставлення до обраної професії, негативне ставлення до професійних знань і переконань, пасивне здобуття професії [2, с. 98].

У нашому дослідженні для виявлення рівнів сформованості професійної ідентичності майбутніх медичних працівників було проведено анкетування за серед 220 студентів 1–3 курсів Хмельницького базового медичного фахового коледжу та Кам'янець-Подільського медичного фахового коледжу. Згідно отриманих результатів, лише 13% студентів мають високий рівень готовності до професійної діяльності, 43% володіють середнім рівнем та 44% мають низький рівень. Так, протягом 2022–2023 навчального року нами було розроблено та апробовано програму психологічного супроводу формування професійної ідентичності майбутніх медичних працівників коледжу. Програма супроводу охоплювала процес професійної підготовки студентів

в коледжі протягом різних курсів навчання та усі види виробничої практики. Відповідно до мети та завдань дослідження, експериментальна програма психологічного супроводу, зміст якої відповідає віковим та особистісним особливостям досліджуваного віку, була успішно реалізована протягом попереднього навчального року. Формувальний етап експерименту проводився серед контрольної (109 учасників) та експериментальної груп (111 осіб) студентів різних курсів.

В результаті проведеної роботи було встановлено, що важливу роль у досягненні професійної зрілості відіграє професійна самосвідомість, що є професійним самовизначенням, яке і проявляється у професійній ідентичності. Діагностичний зріз проводився тричі – на кожному етапі професіоналізації (на 1–3-му курсах – у середині першого, наприкінці другого та наприкінці третього курсів). Згідно отриманих даних, експериментальна та контрольна групи не відрізняють між собою на першому курсі ($p=0,461$), що означає можливість адекватної реалізації експериментального впливу через еквівалентність груп на початковому етапі експерименту. Відмінності з'являються на другому етапі професіоналізації ($p=0,031$), коли змінюється структура представленості рівнів параметра мотивації до успіху. На третьому курсі навчання у коледжі за рахунок структурних відмінностей, що вже сформувалися та поглибилися, у значеннях рівнів мотивації до успіху різниця між експериментальною та контрольною групами посилюється ($p=0,002$). Динаміка відмінностей свідчить про те, що в експериментальній групі за рахунок введення спеціальної програми соціально-психологічного супроводу підвищуються параметри структурних компонентів професійної ідентичності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Вивчення конкретних предметів, що знаходяться в зоні актуальних інтересів студента та соціально-психологічний супровід формує риси особистості, яка здатна максимально якісно соціально та психологічно адаптуватися, самореалізуватися та, таким чином, формувати професійну ідентичність. Рівні формування професійної ідентичності у майбутніх медичних працівників закладів фахової передвищої освіти обумовлені такими зовнішніми чинниками, як професійне навчання у процесі психологічного супроводу та професійне середовище, а також внутрішніми факторами, зокрема, такими, як професійна самосвідомість, самоактуалізація, під

впливом яких трансформується Я-концепція і формується професійна ідентичність. Критеріями у визначенні рівнів формування професійної ідентичності (низький, середній, високий) у майбутніх медичних працівників є показники розвитку компонентів професійної ідентичності: когнітивного, емотивного,

мотиваційно-вольового, комунікативного та креативно-рефлексивного. Перспективами подальших розвідок вбачаємо дослідження гендерних особливостей формування професійної ідентичності майбутніх медичних працівників в умовах соціокультурних, економічних та політичних потрясінь.

Література:

1. Балл Г. О., Зливков В. Л., Копилов С. О. Становлення ідентичності фахівця : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
2. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк, 2003. 320 с.
3. Івакін С. Т. Особливості організації викладання предметів в медичних навчальних закладах. *Медицина освіта*, 2012. № 3. С. 178–180.
4. Калинюк Н. М., Гуменна Н. В., Кадобний Т. Б. Особливості досягнення програмних результатів навчання в процесі підготовки здобувачів вищої медичної освіти. *Інженерні та освітні технології*, 2022. № 10 (3). С. 43–51.
5. Козлова Л. Б. Вивчення історії медицини у формуванні професійної ідентичності майбутніх медичних працівників. *Перспективи та інновації науки*. № 2 (30). Київ, 2023. С. 297–307.
6. Краєва О. А., Романенко Н. В. Психологічні особливості стану професійної ідентичності медичних працівників під час трансформаційних змін суспільства. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. № 14 (2), Київ : ПП Лисенко М. М., 2019. С. 199–210.
7. Лукомська С. О., Чуйко О. В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць*. № 11(99). Миколаїв, 2013. С. 184–187.
8. Остапенко І. В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності. *Українська психологія: сучасний потенціал*. Київ : ДОК-К, 1996. № 2. С. 294–299.
9. Приб Г. А., Бебеза Л. Є. Теоретичне підґрунтя моделі професійної ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*, 2020. № 1 (17). С. 95–100.
10. Разумна А. Г. Персоніфікація і персоналізація в структурі професійної ідентичності майбутніх психологів, які набувають другу вищу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2016. 3 (2). С. 81–86.
11. Саблук А., Біда О., Формування професійної ідентичності майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи. *Педагогічний часопис Волині*, 2018. № 4(11). С. 137–140.
12. Степаненко М. І. Професійна ідентичність особистості: теоретичне вивчення феномена. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2016. № 3(1). С. 90–94.

References:

1. Ball, G. O., Zlyvkov, V. L., & Kopylov, S. O. (2014). *Stanovlennya identychnosti fakhivtsya : monohrafiya [Formation of the identity of a specialist: monograph]*. Kirovohrad: Imex-LTD, 260 [in Ukrainian].
2. Ivakin, S. T. (2012). Osoblyvosti orhanizatsii vykladannia predmetiv v medychnykh navchalnykh zakladakh [Peculiarities of the organization of teaching subjects in medical educational institutions]. *Medychna osvita – Medical education*, 3, 178-180 [in Ukrainian].
3. Kalynyuk, N.M., Humenna, N.V., & Kadobnyy, T. B. (2022). Osoblyvosti dosyahnennya prohramnykh rezultativ navchannya v protsesi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoyimedychnoyi osvity [Peculiarities of achieving program learning outcomes in the process of training students of higher medical education]. *Inzhenerni ta osviti tekhnolohiyi – Engineering and Educational Technologies*, 10(3), 43-51 [in Ukrainian].
4. Kozlova, L. B. (2023). Vyvchennya istoriyi medytsyny u formuvanni profesynoyi identychnosti maybutnikh medychnykh pratsivnykiv [Studying the history of medicine in the formation of the professional identity of future medical workers]. *Perspectives and innovations of science*. 2 (30). 297-307 [in Ukrainian].
5. Kraeva, O. A. & Romanenko, N. V. (2019). Psykholohichni osoblyvosti stanu profesynoyi identychnosti medychnykh pratsivnykiv pid chas transformatsiynykh zmin suspil'stva [Psychological features of the state of professional identity of medical workers during transformational changes in society]. *Actual problems of psychology: Collection of scientific works H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 14 (2), 199–210 [in Ukrainian].
6. Lukomska, S. O. & Chuyko, O. V. (2013). Terminolohichni aspekty profesynoyi identychnosti [Terminological aspects of professional identity]. *Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V.O. Sukhomlynskyi: a collection of scientific works*, 11 (99), 184–187 [in Ukrainian].

7. Ostapenko, I. V. (1996). Analiz osoblyvostey profesiynoyi identyfikatsiyi yak typu osobystisnoyi aktyvnosti [Analysis of the peculiarities of professional identification as a type of personal activity]. *Ukrayinska psykholohiya: suchasnyy potentsial – Ukrainian psychology: modern potential*, 2, 294–299 [in Ukrainian].
8. Prib, H. A. & Beheza L. Ye. (2020). Teoretychne pidgruntya modeli profesiynoyi identychnosti osobystosti [Theoretical foundation of the professional identity model of the individual]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Problems of modern psychology*, 1 (17), 95–100 [in Ukrainian].
9. Razumna, A. H. (2016). Personifikatsiya i personalizatsiya v strukturi profesiynoyi identychnosti maybutnikh psykholohiv, yaki nabuvayut druhu vyshchu [Personification and personalization in the structure of the professional identity of future psychologists who acquire a second higher education]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3 (2), 81–86 [in Ukrainian].
10. Sabluk, A., & Bida O. (2018). Formuvannya profesiynoyi identychnosti maybutnikh molodshykh spetsialistiv sestrynskoyi spravy [Formation of the professional identity of future junior specialists in nursing]. *Pedahohichnyy chasopys Volyni – Pedagogical journal of Volyn*, 4(11), 137–140 [in Ukrainian].
11. Stepanenko, M. I. (2016). Profesiyna identychnist osobystosti: teoretychne vyvchennya fenomena [Professional identity of the individual: theoretical study of the phenomenon]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3 (1), 90–94 [in Ukrainian].
12. Virna, Zh. P. (2003). *Motyvatsiyno-smyslova rehulyatsiya u profesionalizatsiyi psykholoha: monohrafiya* [Motivational and meaningful regulation in the professionalization of a psychologist: monograph], 320 [in Ukrainian].

УДК 159.9:331.108.37]:347.962

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.2>**Ольга КАЗАЧУК**

аспірантка спеціальності 053 «Психологія», ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0009-0007-7575-3559

Olha KAZACHUK

Postgraduate Student of specialty 053 «Psychology», Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska st., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0009-0007-7575-3559

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ
КАНДИДАТІВ У СУДДІ****PECULIARITIES OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL
SELECTION OF JUDICIAL CANDIDATES**

Йдеться про особливості професійно-психологічного відбору кандидатів на суддівські посади. Важливість такого відбору полягає не лише в пошуку кандидатів із відповідними юридичними знаннями, а і тих, хто має необхідний рівень психологічної стійкості. Основний акцент зроблено на аналіз сучасних психологічних методик та інструментів, за допомогою яких можливо виявити ключові особистісні якості потенційних суддів. Огляд даних методик допомагає визначити їх переваги, недоліки та можливості застосування в контексті юридичної сфери. Також стаття акцентує увагу на підготовці спеціалістів, здійснюючих професійно-психологічний відбір суддів. Описано важливість їх компетентності, розуміння особливостей суддівської роботи та здатність коректно інтерпретувати результати психологічних тестів. Окреслено необхідність правильної методології психологічного відбору суддівських кадрів. Коректний підхід до відбору гарантує, що не лише найкваліфікованіші, але й, у першу чергу, психологічно стійкі кандидати отримають можливість здійснювати судочинство. Результати дослідження спрямовані на вдосконалення механізмів відбору та підготовки кандидатів на суддівські посади, з метою забезпечення вищої якості правосуддя.

Мета роботи. Вивчення та аналіз проблем, що пов'язані з професійно-психологічним відбором кандидатів у судді.

Методологія. Проведено аналіз законодавчих актів, нормативних документів та міжнародних стандартів у сфері суддівської діяльності. Зокрема, визначено, що судову владу в Україні вивчають такі вчені, як: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, С. Ф. Демченко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окійнюк, С. В. Ромінський, О. О. Самоїленко, В. Ф. Сіренко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко, М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш.

Психологічні та професійні особливості діяльності, які у процесі занурення фахівця у діяльність обумовлюють формування психологічних новоутворень, що визначають актуалізацію його психологічної готовності (І. О. Баклицький, В. В. Барко, З. Р. Кісіль, М. С. Корольчук, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. В. Романов та ін.).

Наукова новизна.

1. Поглиблено комплексний аналіз наукових підходів до питання професійно-психологічного відбору кандидатів у судді, включаючи історичний контекст та методологічні особливості.

2. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення системи психологічного вивчення кандидатів у судді, які можуть бути застосовані на практиці.

3. Запропоновано різні можливості для розв'язання складних питань, пов'язаних із формуванням особи у ролі судді, які обіцяють значне вдосконалення в системі відбору суддів.

4. Узагальнено та систематизовано знання щодо професійно-психологічного відбору кандидатів у судді, що робить внесок у теорію і практику судової психології.

Висновки. Здійснено глибокий аналіз важливості та методів професійно-психологічного відбору кандидатів на суддівські посади. Автор статті наголошує, що успішний відбір кандидатів не повинен базуватися лише на їх юридичних знаннях, але і враховувати психологічну стійкість та особистісні якості, які є важливими для ефективного судочинства. Проведений аналіз сучасних психологічних методик і інструментів виявлення ключових особистісних якостей кандидатів виявив їх переваги та недоліки для застосування у юридичній сфері.

В роботі також освітлено підготовку спеціалістів, що здійснюють цей відбір, з акцентом на необхідності їх високої компетентності, розуміння специфіки суддівської роботи та здатності коректно інтерпретувати результати психологічних тестів. Окремо висвітлюється важливість правильної методології у відборі кандидатів, яка повинна гарантувати, що обрані особи будуть не лише кваліфікованими, але і психологічно стійкими для виконання обов'язків судді.

В ході дослідження було проведено комплексний аналіз наукових підходів до даної проблематики, включаючи історичний контекст та методологічні аспекти. В результаті було розроблено ряд пропозицій щодо вдосконалення системи психологічного вивчення кандидатів, які можуть бути застосовані на практиці. Також автором запропоновано різні підходи до вирішення складних питань формування особи у ролі судді, що може сприяти значному вдосконаленню системи відбору. Висновки та результати даного дослідження внесли значний вклад у теорію та практику судової психології. Вони спрямовані на покращення механізмів відбору та підготовки кандидатів на суддівські посади, з метою забезпечення вищої якості правосуддя.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір, методологія при відборі суддівських кадрів, кандидат у судді, суддя, психологічна підтримка, кваліфікація спеціалістів, професійні знання, особливості суддівської роботи.

The text is about the peculiarities of professional-psychological selection of candidates for judicial positions. The importance of such selection lies not only in finding candidates with the appropriate legal knowledge, but also those who have the necessary level of psychological resilience. The main focus is on the analysis of modern psychological techniques and tools that can be used to identify the key personal qualities of potential judges. Reviewing these methods helps determine their advantages, disadvantages, and the possibility of application in the context of the legal field. The article also emphasizes the training of specialists who conduct professional-psychological selection of judges. It describes the importance of their competence, understanding the specifics of judicial work, and the ability to correctly interpret the results of psychological tests. The necessity of the correct methodology for the psychological selection of judicial personnel is outlined. The correct approach to selection ensures that not only the most qualified, but primarily psychologically resilient candidates will have the opportunity to administer justice. The results of the research are aimed at improving the mechanisms of selection and training of candidates for judicial positions, with the aim of ensuring higher quality justice.

Objective of the work: To study and analyze the problems associated with the professional-psychological selection of candidates for judges.

Methodology: An analysis of legislative acts, normative documents, and international standards in the field of judicial activity was conducted. In particular, it was determined that judicial power in Ukraine is studied by scholars such as: V. S. Bigun, I. Y. Boyko, T. I. Bondaruk, K. A. Vislobokov, O. A. Havrylenko, S. F. Demchenko, L. O. Zaytsev, A. Y. Ivanova, O. O. Malyshev, I. V. Muzyka, V. T. Okipnyuk, Ye. V. Rominsky, O. O. Samoylenko, V. F. Sirenko, M. I. Siriy, I. B. Usenko, M. D. Khodakivsky, L. V. Khudoyar, O. N. Yarmysh.

Psychological and professional features of activity, which in the process of a specialist's immersion in the activity determine the formation of psychological neoplasms that define the actualization of his psychological readiness (I. O. Baklytsky, V. V. Barko, Z. R. Kisil, M. S. Korolchuk, G. S. Kostyuk, S. D. Maksymenko, V. V. Romanov and others).

Scientific Novelty:

1) A comprehensive analysis of scientific approaches to the issue of professional-psychological selection of candidates for judges has been deepened, including historical context and methodological features.

2) Proposals have been developed for improving the system of psychological examination of candidates for judges, which can be applied in practice.

3) Various possibilities have been proposed for solving complex issues related to the formation of an individual in the role of a judge, promising significant improvement in the judge selection system.

4) Knowledge regarding the professional-psychological selection of candidates for judges has been summarized and systematized, contributing to the theory and practice of judicial psychology.

Conclusions. A thorough analysis of the importance and methods of professional-psychological selection of candidates for judicial positions has been conducted. The author of the article emphasizes that successful selection of candidates should not be based solely on their legal knowledge, but also take into account psychological resilience and personal qualities, which are important for effective adjudication. The analysis of modern psychological techniques and tools for identifying key personality traits of candidates revealed their potential advantages and disadvantages for application in the legal field.

The paper also highlights the training of specialists who conduct this selection, with an emphasis on the necessity of their high competence, understanding of the specifics of judicial work, and ability to correctly interpret the results of psychological tests. The importance of correct methodology in the selection of candidates is also discussed, which should ensure that the chosen individuals are not only qualified but also psychologically resilient to perform the duties of a judge.

During the research, a comprehensive analysis of scientific approaches to this issue was conducted, including historical context and methodological aspects. As a result, a number of proposals were developed to improve the system of psychological examination of candidates, which can be applied in practice. The author also proposed various approaches to solving complex issues of forming an individual in the role of a judge, which can contribute to significant improvement in the selection system. The conclusions and results of this research have made a significant contribution to the theory and practice of judicial psychology. They are aimed at improving the mechanisms of selection and training of candidates for judicial positions, with the goal of ensuring higher quality of justice.

Key words: professional-psychological selection, methodology in the selection of judicial personnel, candidate for judge, judge, psychological support, specialist qualification, professional knowledge, specifics of judicial work.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аналіз сучасних підходів до кадрової політики в судовій системі, а також психологічного компоненту в професійній діяльності суддів, вказує на нагальну потребу у визначенні базових психологічних якостей осіб, які відповідають за відбір кандидатів на суддівські посади та за їх професійний розвиток. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює необхідність перевірки морально-психологічної придатності осіб, які претендують на суддівські посади [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загаль-

ної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Застосовано систематичний огляд наукової літератури, статей, монографій, дисертацій, що присвячені питанням професійно-психологічного відбору та підготовки суддів.

І. О. Баблицький здійснює наукове дослідження у сфері психології праці. В. В. Барко зосереджує увагу на професійному відборі кадрів на суддівські посади. О. А. Блінов вивчає можливості та обмеження сучасного професійного відбору персоналу. С. Ф. Демченко вивчає судову систему та підкреслює значення системного підходу до реформування правосуддя. З. Р. Кісіль влучно зазначає про наявність проблеми професійної деформації. М. С. Корольчук визначає особливості професійного психологічного відбору фахів-

ців. В. В. Романов вивчає особливості психіки в системі «людина-право». І. І. Котюк у своїх працях звертає увагу на психологічні чинники судді, на його чесність та засоби юридичного стримування можливої нечесності у ході кар'єрного зростання.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Вивчення та аналіз проблем, що пов'язані з професійно-психологічним відбором кандидатів у судді. Це включає визначення критеріїв для відбору, оцінки особистісних та професійних якостей кандидатів, а також обґрунтування підбору ефективних методів та інструментів для їх вимірювання.

Демченко С. Ф., суддя Вищого господарського суду України (2006–2010) у відставці, заслужений юрист України, підкреслює значення системного підходу до реформування правосуддя. Він визначає декілька ключових аспектів професійно-психологічного відбору суддів: візуальна діагностика кандидата у судді, важливість фізичної підготовки («у здоровому тілі здоровий дух») [5], психологічний баланс між законністю та справедливістю у прийнятті рішень. «Без такого внутрішнього балансу принцип верховенства права залишиться лише на папері» [4].

Доктор юридичних наук, професор КНУ ім. Тараса Шевченка, Котюк І. І., у питанні професійно-психологічного відбору суддів звертає увагу на поняття такої категорії у сфері психології, як доброчесність судді, яке займає особливе місце. Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 10 листопада 2022 року надала цьому поняттю конкретний зміст, описуючи його як зумовлену свідомістю і волею людини позитивну моральну якість [7].

Доброчесність у контексті юридичної професії може мати певні особливості. Зокрема, можливо, що суддя може бути нечесною людиною в особистому житті, але при цьому бути чесним і ефективним суддею на професійному рівні. Це, можливо, контрінтуїтивно, але варто розглянути в контексті системи впливів на суддівську діяльність. Якщо в державі існують механізми, які можуть ефективно впливати на суддю, то така особа може бути навіть ефективнішою в суддівстві, ніж її високоморальний колега, але менш піддатливий зовнішньому впливу. У такому контексті, доброчесність судді може бути не єдиним, і, можливо, навіть не найважливішим критерієм відбору. Цей підхід вимагає глибокого розуміння того, як влада та механізми контролю можуть взаємодіяти з особистісними характеристиками судді, а також ретельного аналізу того, як ці чинники можуть впливати

на якість суддівських рішень. Тому важливо не зводити процес відбору лише до моральних якостей кандидата, а і розглядати його в комплексі з іншими чинниками психологічного змісту. Зокрема, доктор психологічних наук, професор, С. Д. Максименко вказує на поняття «душа», визначаючи, що вона не може існувати окремо психологічних характеристик особистості, адже «душевні процеси – елементарні психічні явища, які є загальними для людини» [1].

Вивчаючи особливості діяльності педагога та індивідуально-психологічні аспекти його професійної взаємодії зі студентами, запропоновані кандидатом психологічних наук, Ткачук Т. Л. [13], ми знайшли аналогії із процесом професійно-психологічного відбору кандидатів у судді. Так, індивідуальний стиль педагогічної діяльності викладача може корелювати зі способами спілкування та прийняття рішень досвідчених суддів із кандидатами. Психологічні особливості педагогічної взаємодії викладача зі студентами можна використовувати у якості дорожньої карти для розуміння динаміки взаємодії між досвідченими суддями та кандидатами. Ці взаємодії можуть вказувати на специфічні психологічні особливості кандидата, які є важливими для виконання обов'язків судді. Особливо актуальним це стає під час професійно-психологічного супроводу на ранніх етапах кар'єри судді.

При формуванні суддівського корпусу важливо звертати увагу на необхідність переходу від суб'єктивних оцінок особистості до акценту на професійній підготовці, включаючи психологічну складову. Особа, яка претендує на роль судді, має володіти не лише глибокими юридичними знаннями, але й певним набором психологічних характеристик та особистісних якостей. Без адекватної психологічної оцінки цих чинників важко передбачити майбутню професійну ефективність кандидата. Тому, на наш погляд, необхідно вдосконалення психологічного тестування для кандидатів на суддівську посаду, спрямованого на збір комплексної та достовірної інформації про їх психологічний профіль. Зокрема, суддівська професія має свої специфічні особливості та вимоги, до яких належать висока психологічна стійкість, здатність до об'єктивного аналізу і прийняття незалежних рішень під тиском, а також володіння високими моральними якостями і етикою. Психологічне тестування допоможе виявити потенційні слабкі місця у кандидатів, що можуть перешкоджати ефективному виконанню їхніх професійних обов'язків. Враховуючи це, пси-

хологічний аналіз стає ключовим інструментом у процесі відбору, що може значно покращити якість правосуддя [8].

В контексті кваліфікаційної оцінки діючих суддів, цей процес здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККСУ) і має на меті визначення професійного рівня судді. Оцінювання базується на об'єктивних критеріях, що враховують заслуги, кваліфікацію, вміння і готовність до роботи на посаді судді. За відсутності нормативно визначених параметрів оцінки результатів інтерв'ю та іспитів, суб'єктивний чинник відіграє значну роль у відборі кандидатів у судді. Тому важливим є чітке визначення та конкретизація морально-психологічних характеристик в контексті ефективної професійної діяльності судді. Тут виникає потреба і у науково-практичному осмисленні пріоритету тих чи інших складових у характеристиці особи-кандидата на посаду судді. А саме, професійного рівня (кваліфікації) чи морально-психологічної складової.

ВККСУ (Вища кваліфікаційна комісія суддів України) відіграє ключову роль у процесі відбору, кваліфікаційного оцінювання та кар'єрного росту суддів в Україні. Однією з її важливих функцій є проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду судді [8]. Професійно-психологічний відбір необхідний для визначення придатності кандидата до виконання суддівських обов'язків. Це включає в себе не тільки оцінку знань з права, але і психологічну стійкість, стресостійкість, здатність до балансування та незалежності при прийнятті рішень. ВККСУ може використовувати різні методики для вивчення психологічних характеристик кандидата, такі як спеціалізовані тести, інтерв'ю, вивчення життєвого та професійного досвіду тощо. Це дозволяє оцінити не тільки фахову підготовку, але і моральні якості, які є критично важливими для забезпечення правосуддя [7].

На офіційному сайті ВККСУ ми дослідили приклади тестування особистих морально-психологічних якостей та тестування загальних здібностей кандидатів у судді. Тестування особистих морально-психологічних якостей має на меті оцінити внутрішні характеристики кандидата, такі як комунікативність, ставлення до формальностей в роботі та пам'ять. Такі тести зазвичай використовуються для виявлення особистісних рис, які можуть вплинути на ефективність виконання суддівських обов'язків. Тестування загальних здібностей стосується оцінки когнітивних здібностей, таких як логічне мислення, аналітичні здібності та увага до деталей. Ці харак-

теристики важливі для суддів, які повинні уважно аналізувати інформацію [8]. Таким чином, ВККСУ забезпечує вищий стандарт правосуддя в Україні, відбираючи найбільш компетентних і психологічно стійких кандидатів.

При цьому важливо звернути увагу також на процес відбору кандидата на посаду члена ВККСУ, який проводиться декількома етапами, одним із яких є співбесіда. Ця співбесіда має конкретну мету – вибрати кандидатів, які були рекомендовані КК (Конкурсною комісією). Стосовно формування КК то вона складається з трьох українських суддів і трьох іноземних експертів. Тобто, шість членів комісії досліджують всю інформацію по кожному кандидату: щодо професійної компетентності та доброчесності. Співбесіда записується на відео, і цей запис потім оприлюднюється на офіційному веб-сайті Ради. Вона проводиться на пленарному засіданні ВРП (Вищої ради правосуддя) із прямою участю кандидата. Якщо особиста присутність неможлива, забезпечується відеоконференція [12]. Головна увага приділяється відповідності кандидата критеріям, встановленим законодавством та специфічною методикою відбору. До того ж використовуються такі методи, як аналіз досьє, спостереження та аналіз поведінки кандидата під час співбесіди. Вибір здійснюється членами ВРП на основі їхнього власного переконання та аналізу зібраної інформації. Вони порівнюють всіх кандидатів, які пройшли співбесіду, із урахуванням вимог закону. Обговорення та формування списку відібраних кандидатів є конфіденційним і не підлягає публічному розголошенню, що вважаємо скоріше перевагою, ніж недоліком. Адже остаточне рішення приймається на пленарному засіданні ВРП. Відібрані кандидати вносяться в рішення в алфавітному порядку [10]. Загалом, процес відбору є багатоетапним і включає в себе різні методи оцінки, від аналізу досьє до особистої співбесіди, і завершується прийняттям остаточного рішення на пленарному засіданні ВРП.

Складність відбору учасників, які беруть участь у психологічному відборі кандидатів на посаду суддів, обумовлює необхідність науково-практичної розробки ефективних механізмів оцінки і відбору кандидатів на суддівські посади. Комплексне визначення навичок, умінь та психологічних атрибутів, необхідних для вискоефективної суддівської практики, є вкрай складним завданням. Оскільки суддя повинен бути адаптованим професіоналом, інтегрованою особистістю і володів такими психологічними характеристиками як [14]:

- бути самому психологом у судовому процесі і вміти використовувати свої пізнання у галузі психології;

- зрілість у соціальному відношенні;

- стійкість на емоційному та психологічному рівнях;

- готовність брати на себе відповідальність;

- уміння бути наполегливим зі здоровою дозою самокритичності;

- реалістична самооцінка;

- постійна мотивація до самовдосконалення.

На думку доктора юридичних наук, професора, Сіренко В. Ф. ключовим критерієм психологічної оцінки кандидатів на суддівську посаду повинні бути [11]:

- детальний аналіз особистісних психологічних характеристик, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на суддівську діяльність;

- визначення серед претендентів на суддівську посаду тих, хто має психічну нестабільність або перебуває в стані дезадаптації;

- виявлення кандидатів з антисоціальними поглядами, користолюбивою мотивацією, а також тих, хто зловживає психоактивними речовинами.

Тому доцільно включити психологічні тести у процедуру кваліфікаційних екзаменів для кандидатів на суддівську посаду. Немає сумніву, що впровадження психологічного відбору та підготовки претендентів на суддівське звання покращить якість відбору тих, хто прагне присвятити своє життя цій професії.

Розгляд суддівських обов'язків у контексті соціальної відповідальності визначає дві ключові складові: відповідальність перед громадськістю, що втілюється у прийнятті рішень ім'ям держави, та відповідальність перед сторонами судового процесу, яка полягає у забезпеченні ефективної реалізації їхніх прав та в ухваленні обґрунтованих рішень [4]. Додаткові чинники, що ускладнюють професійну діяльність суддів, включають в себе: 1) нестабільність законодавчого ландшафту; 2) політичну залежність; 3) великий обсяг роботи; 4) психологічні навантаження; а також 5) потребу в підтримці особистої незалежності та відповідальної поведінки. Зазначимо, що аналіз психологічних аспектів суддівської діяльності включає різноманітні наукові підходи: від елементарних наукових роздумів до фундаментальних досліджень з даної тематики.

Отже, перш за все, кандидати у судді мають демонструвати глибоке розуміння законодавства, процедур і етики. Це зазвичай перевіряється через письмові тести, інтерв'ю та аналіз попередньої кар'єри. Відбір також

включає психологічні тести для оцінки особистісних рис, таких як емоційний інтелект, стресостійкість, чесність, та інші морально-етичні характеристики. Судді часто знаходяться в ситуаціях, де необхідно вміло комунікувати з різними людьми – від адвокатів і свідків, до журналістів і громадськості. Тому важливо оцінити навички міжособистісної комунікації кандидата у судді. Часто використовуються ситуативні задачі або кейс-стадії для оцінки того, як кандидати можуть застосовувати свої знання і навички на практиці. Загалом, весь процес повинен бути прозорим і задокументованим, щоб забезпечити об'єктивність і справедливість. Це може включати відеозаписи інтерв'ю, публікацію методик оцінки та ін. Певна частина процесу, особливо обговорення та оцінка кандидатів, може бути конфіденційною, щоб забезпечити незалежність оцінки і уникнути зовнішнього тиску. Після призначення, ідеально, судді повинні проходити періодичну оцінку для забезпечення високого рівня професіоналізму. Всі ці етапи та аспекти мають на меті забезпечити, що вибрані особи не тільки компетентні з юридичної точки зору, але і морально гідні, психологічно здорові і спроможні ефективно виконувати свої обов'язки.

Професійно-психологічний відбір кандидатів у судді є важливим і складним процесом, який залежить від ряду чинників. Особистість судді, включаючи його моральні якості, професіоналізм і психологічну стабільність, є одним із ключових елементів. Чесність, непідкупність та справедливість судді, його знання закону, досвід та спеціалізація, а також здатність працювати під тиском і приймати важкі рішення – все це є важливими критеріями. Але не менш важливо і те, хто займається відбором кандидатів у судді. Їхня мотивація може варіюватися: вони можуть керуватися або кваліфікацією кандидата, або, наприклад, політичними поглядами. Також важлива їхня компетентність, тобто чи достатньо кваліфіковані ці люди для відбору кандидатів. Політична ситуація та загальна стабільність в державі теж відіграють роль. У стабільних державах процес відбору зазвичай менш схильний до маніпуляцій. Однак партійна приналежність або політична лояльність суддів може стати важливим чинником в деяких випадках. Крім того, на відбір може впливати суспільна думка, медійний тиск і культурні та традиційні особливості конкретної країни. Врахування всіх цих аспектів робить процес відбору дуже складним і багатограним. Тому важливо, щоб він був якнайбільш прозорим, об'єктивним і справедливим.

Література:

1. Загальна психологія. За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Вінниця. Нова Книга. 2004. 704 с.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
3. Демченко С. Ф. Актуальне дослідження проблем державного контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання. С. Ф. Демченко. Держава і право : Юридичні науки : зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. Юрид. Думка. 2017. Вип. 77. С. 360-363 Рец. на монографію Дудик І. М.. Державний контроль Антимонопольного комітету України за узгодженими діями суб'єктів господарювання : монографія. за заг. ред. В. Н. Нагребельного. Київ. Персонал. 2017. 168 с.
4. Демченко С. Ф. Складники ефективності господарського судочинства. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 21-27.
5. Демченко С. Ф. Теоретичні аспекти становлення і розвитку господарського судочинства в Україні. Київ. Преса України. 2009. 247 с.
6. Кацавець Р.С. Правова психологія. Навчальний посібник. Київ : Алерта. 2021. 120 с.
7. Котюк І.І. Чи може нечесна людина бути доброчесним суддею? *Юридичний вісник України*. № 7-8 (1439–1440), 16–28 лютого 2023 р. С. 16–18.
8. Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. URL : <https://vkksu.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Охріменко І. М. Про сучасну парадигму розвитку судової психології. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 294-296.
10. Постанова від 10.11.2022 № 990/120/22 Верховний Суд. Велика Палата. URL: : https://verdictum.ligazakon.net/document/107354807?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 02.09.2023).
11. Савченко Г. В. Соціономічні особливості професійно-психологічної готовності до суддівської діяльності. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за ред. С. Д. Максименка. Київ. Талком, 2016. Т. 7. вип. 43. С. 136-147.
12. Сіренко В. Ф. Судова влада: потрібна принципово нова концепція реформування. *Голос України*. 2010. С. 16-17.
13. Ткачук Т. Л. Психологічні особливості педагогічної взаємодії викладача та студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*. 2016. № 52. С. 159-166.
14. Юлдашев С. О. Про концепцію управління якістю освіти. С. О. Юлдашев, С. Ф. Демченко. *Держава та регіони. Серія Право*. 2021. № 3. С. 163-168. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2021_3_31 (дата звернення: 07.09.2023).

References:

1. Zahalna psykholohiia. Za zahalnoiu redaktsiieiu akademika S. D. Maksymenka. Pidruchnyk. 2-he vydannia, pereroblene i dopovnene. Vinnytsia. Nova Knyha. (2004). 704 s. [General Psychology. Edited by Academician S. D. Maksymenko. Textbook. 2nd edition, revised and supplemented. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv". Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), (2016), № 31, st.545. [Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges". Official Bulletin of the Verkhovna Rada, 2016, No. 31, Art. 545]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Access date: 18.08.2023) [in Ukrainian].
3. Demchenko S. F. Aktualne doslidzhennia problem derzhavnoho kontroliu za uzghodzhennymy diiamy subiektiv hospodariuvannia. S. F. Demchenko. Derzhava i pravo: Yurydychni nauky: zb. nauk. pr. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Yuryd. Dumka. (2017). Vyp. 77. S. 360-363 [Current Research on the Problems of State Control over Coordinated Actions of Business Entities. S. F. Demchenko. State and Law: Legal Sciences: collection of scientific works. Institute of State and Law named after V. M. Koretsky NAS of Ukraine. Kyiv: Legal Thought, 2017, Issue 77, pp. 360-363]. Rec. na monohrafiu Dudik I. M. Derzhavnyi kontrol Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za uzghodzhennymy diiamy subiektiv hospodariuvannia: monohrafiia. za zah. red. V. N. Nahrebelnoho. Kyiv: Personal. (2017). 168 s. [Review of the monograph by I. M. Dudik. State Control of the Antimonopoly Committee of Ukraine over Coordinated Actions of Business Entities: monograph. Ed. by V. N. Nahrebelyi. Kyiv: Personal, 2017. 168 p. [in Ukrainian].
4. Demchenko S. F. Skladnyky efektyvnosti hospodarskoho sudochynstva. Visnyk Akademii upravlinnia MVS. (2010). № 2 (14). S. 21-27 [Demchenko S. F. Components of the Efficiency of Economic Justice. Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs, 2010, No. 2 (14), pp. 21-27 [in Ukrainian].
5. Demchenko S. F. Teoretychni aspekty stanovlennia i rozvytku hospodarskoho sudochynstva v Ukraini. Kyiv: Presa Ukrainy. (2009). 247 s. [Demchenko S. F. Theoretical Aspects of the Formation and Development of Economic Justice in Ukraine. Kyiv: Press of Ukraine, 2009, 247 p. [in Ukrainian].

6. Katsavets R.S. Pravova psykholohiia. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Alerta. (2021). 120 s. [Katsavets R.S. Legal Psychology. Educational Manual. Kyiv: Alerta, 2021, 120 p. [in Ukrainian].
7. Kotyuk I.I. Chy mozhe nechesa liudyna buty dobrochesnym suddeiu? Yurydychnyi visnyk Ukrainy. № 7-8 (1439-1440), 16–28 liutoho 2023 r. S. 16–18. [Kotyuk I.I. Can a Dishonest Person Be a Virtuous Judge? Legal Bulletin of Ukraine, No. 7-8 (1439-1440), February 16–28, 2023, pp. 16–18 [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyi sait Vyschoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy. Retrieved from <https://vkksu.gov.ua/> (data zvernennia: 01.09.2023). [Official Website of the Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine. Retrieved from <https://vkksu.gov.ua/> (Access date: 01.09.2023) [in Ukrainian].
9. Okhrimenko I. M. Pro suchasnu paradyhmu rozvytku sudovoi psykholohii. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. (2016). № 1. S. 294-296. [Okhrimenko I. M. On the Contemporary Paradigm of the Development of Judicial Psychology. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 2016, No. 1, pp. 294-296 [in Ukrainian].
10. Postanova vid 10.11.2022 № 990/120/22 Verkhovnyi Sud. Velyka Palata. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/107354807?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (data zvernennia: 02.09.2023). [Decision of 10.11.2022 No. 990/120/22 Supreme Court. Grand Chamber. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/107354807?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (Access date: 02.09.2023) [in Ukrainian].
11. Savchenko G. V. Sotsionomichni osoblyvosti profesiino-psykholohichnoi hotovnosti do suddivskoi diialnosti. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni G. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy za red. S. D. Maksymenka. Kyiv: Talkom. (2016). T. 7. vyp. 43. S. 136-147. [Savchenko G. V. Socionomic Features of Professional-Psychological Readiness for Judicial Activity. Actual Problems of Psychology: collection of scientific works. Institute of Psychology named after G. S. Kostiuksa of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ed. by S. D. Maksymenko. Kyiv: Talkom, 2016, Vol. 7, Issue 43, pp. 136-147 [in Ukrainian].
12. Sirenko V. F. Sudova vlada: potribna prynsy-povo nova kontseptsiiia reformuvannia. Holos Ukrainy. (2010). S. 16-17. [Sirenko V. F. Judicial Authority: A Fundamentally New Concept of Reform is Needed. Voice of Ukraine, 2010, pp. 16-17 [in Ukrainian].
13. Tkachuk T. L. Psykholohichni osoblyvosti pedahohichnoi vzaiemodii vykladacha ta studentiv. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia. (2016). № 52. S. 159-166. [Tkachuk T. L. Psychological Features of Pedagogical Interaction Between Teachers and Students. Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda. Psychology, 2016, No. 52, pp. 159-166 [in Ukrainian].
14. Yuldashev S. O. Pro kontseptsiiu upravlinnya yakistyu osvity. S. O. Yuldashev, S. F. Demchenko. Derzhava ta rehiony. Seriya Pravo. (2021). № 3. S. 163-168. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2021_3_31 (data zvernennia: 07.09.2023). [Yuldashev S. O. On the Concept of Education Quality Management. S. O. Yuldashev, S. F. Demchenko. State and Regions. Legal Series, 2021, No. 3, pp. 163-168. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2021_3_31 (Access date: 07.09.2023) [in Ukrainian].

УДК 159.944.4:355.09

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.3>**Яна РАЄВСЬКА**

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0003-3802-2304**Наталія ТВЕРДОХЛІБ**

аспірантка кафедри психології Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0002-7301-197X**Yana RAIEVSKA**

Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychology, Director of the Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Sciences, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0003-3802-2304**Nataliia TVERDOKHLIB**

Postgraduate PhD Programme in Psychology at the Department of Psychology, Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Sciences, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0002-7301-197X

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

PSYCHOLOGY OF STRESS RESISTANCE OF MILITARY SERVANTS: THEORETICAL DISCOURSE

Починаючи з 2014 року Україна знаходиться у воєнізованому конфлікті з сусідньою державою, який не був вирішеним та призвів до психічних травм та психічних розладів як цивільного населення так і військовослужбовців. Стримання російської агресії на всій території України супроводжується високою інтенсивністю та напруженням. Під час таких умов психіка військовослужбовців працює на межі допустимої норми та на межі допустимих психічних навантажень. Мультифакторні події, що виникли під час впровадження військового стану на території України вивели з рівноваги фізіологічні та психічні функції військовослужбовців, що мали негативний вплив на нервову систему організму та спричинили виникнення стресу, а згодом призвели до максимального зниження рівня стресостійкості.

Метою статті є розкрити зміст психологічних закономірностей розвитку стресу та відповідних захисних реакцій організму. Виокремлено комплексну структуру стресостійкості особистості, яка включає в себе психофізіологічний, емоційний, когнітивний та мотиваційно-вольовий компоненти.

Методологію дослідження становлять загальнотеоретичні, методологічні принципи наукового пізнання та психологічне моделювання.

Розглянуто різноманітні моделі стресу та реакції на стрес для вдосконалення та розробки методів підвищення рівня стресостійкості особистості та набуття навичок саморегуляції психоемоційного та функціонального станів з метою підготовки до виконання спеціальних (військових) завдань та покращення психічного здоров'я військовослужбовців, що буде супроводжуватися мінімізацією рівня стресу.

Ключові слова: стресостійкість, стрес, комплексна структура стресостійкості, моделі стресу, стресогенні фактори, військовослужбовці, воєнний стан.

Since 2014, Ukraine has been in a militarized conflict with a neighboring state, which has not been resolved and has led to mental trauma and mental disorders of both the civilian population and military personnel. Deterring Russian aggression throughout the territory of Ukraine is accompanied by high intensity and tension. During such conditions, the psyche of military personnel works at the limit of the permissible norm and at the limit of permissible mental stress. The multifactorial events that occurred during the introduction of martial law on the territory of Ukraine brought the physiological and mental functions of military personnel out of balance, which had a negative impact on the nervous system of the body and caused the occurrence of stress, and subsequently led to the maximum decrease in the level of stress resistance.

The purpose of the work the article reveals the content of the psychological regularities of the development of stress and the corresponding protective reactions of the body. The complex structure of stress resistance of the individual, which includes psychophysiological, emotional, cognitive and motivational-volitional components, is singled out.

The research **methodology** consists of general theoretical and methodological principles of scientific knowledge and psychological modeling.

Various models of stress and reactions to stress are considered for the improvement and development of methods of increasing the level of stress resistance of the individual and acquiring skills of self-regulation of psycho-emotional and functional states in order to prepare for the performance of special (military) tasks and improve the mental health of military personnel, which will be accompanied by minimizing the level of stress.

Key words: stress resistance, combat and operational stress, combat situation, stress, military personnel, participants in combat, stressogenic factor.

Тривалість та інтенсивність військових дій агресора на території України докорінно порушили відчуття безпеки і призвели до стресу, психологічні наслідки якого можуть бути небезпечними для здоров'я нації в цілому. Особливої психологічної уваги та допомоги заслуговують поранені, які набули інвалідність в результаті бойових дій та військовики з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) так як ознаки психічних травм у формі ПТСР можуть зберігатися достатньо тривалий проміжок часу. Тому психологічна наука та практика зобов'язана знаходити відповіді на питання методів підвищення рівня стресостійкості та розробок програми психокорекції негативних психічних станів внаслідок військової травми, моделей психологічного супроводу та проведення психологічної корекції, надання психологічного захисту від бойового стресу військовослужбовців в умовах воєнного стану.

На сьогодні проведення дослідження вивчення стресостійкості військовослужбовців передбачає пошук адекватних способів її оцінювання, а також має важливе практичне значення для розробок програми психокорекції негативних психічних станів внаслідок військової травми та моделей психологічного супроводу. У прикладному аспекті це означає знаходження оптимальних способів формування стресостійкості для ефективного виконання спеціальних (військових) завдань та збереження фізичного, психічного та психологічного здоров'я військовиків. Проблеми стресостійкості як результату цілісного процесу саморегуляції військовослужбовцями своєї діяльності, питання про місце і роль у цьому процесі особистісних, інтелектуальних, емоційних, вольових та інших компонентів саморегуляції вивчені недостатньо. Особливої актуальності проблема розвитку стресостійкості набуває у зв'язку з соціальною, економічною, політичною та практичною значущістю забезпечення належного рівня стресостійкості в діяльності військовослужбовців.

Теоретичну основу дослідження стресостійкості представлено методологією системного підходу С. Виготського, Дж. О'Коннора, К. Бергаланфі, І. Макдермотта та ін. Системне дослідження стресостійкості ґрунтується на принципах єдності об'єктів і їхніх зв'язків,

забезпечує потребу в упорядкуванні пізнавальної інформації (В. Александров). У дослідженні структури стресостійкості виходили з позицій К. Бернара, який розглядав внутрішнє середовище організму як систему, що забезпечує його виживання в зовнішньому середовищі.

Метою статті є визначення особливості прояву стресостійкості військовослужбовців спрямованих на організацію спеціальної діяльності для подолання наслідків впливу стресових факторів, які зумовлюють порушення психічного здоров'я в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок дослідження стресу датується серединою XX століття, найбільш визначні праці, які заклали фундамент для розуміння теоретичних основ стресу, належать Г. Сельє, який був канадським фізіологом. Сельє описував стрес як захисну реакцію організму, метою якої є пристосування до змін в навколишньому середовищі для збереження цілісності організму. Основна проблематика стресу як захисної реакції полягає в тому, що хронічне перебування організму в такому стані не є фізіологічним, та може призвести до виснаження ресурсів організму та перехід у стан хворобливої адаптації [1]. Стресові ситуації були розділені канадським фізіологом за характером стресових подій. Тобто, поняття стрес включає в себе два окремих терміни: еустрес та дистрес. Еустрес це стресогенні події позитивного характеру, коли дистрес – це події негативного характеру. Саме переживання дистресу несе в собі більш руйнівний характер ніж еустрес, швидко виснажуючи резерви організму, що призводить до захворювань, або смерті в окремих випадках [3].

Г. Сельє розглядав стрес з боку фізіології, тоді як Р. Лазарус у 1966 році запропонував новий підхід до вивчення стресу, а саме, розділив стрес на два напрямки: психологічний та фізіологічний. Фізіологічний стрес Р. Лазарус пояснював як послідовність реакцій у відповідь на порушення гомеостазу організму, яке спричинене дією пошкоджуючого стимулу [6]. Психологічне обґрунтування стресу почалося з введення поняття «емоційний стрес». Р. Лазарус розробив когнітивну теорію психологічного стресу, за якою стрес можна було пояснити як реакцію людини на відсутність

можливості подолати або ж уникнути загрози. Р. Лазарус вважав, що роль визначення адаптації до навколишнього середовища бере на себе емоційна сфера людини, а когнітивна відповідає за якість та інтенсивність емоційних реакцій.

Ф. З. Меєрсон, відповідно, вважає що стрес це реакція суб'єкта на певний новий фактор оточуючого середовища що супроводжується активацією систем організму за метою забезпечення складного процесу адаптації до вище вказаного нового фактору оточуючого середовища [4].

Психолог Р. Мей дійшов до висновків що ключовим фактором у виникненні проблем людини є рівень тривожності. Вчений підкреслював що лише невеликий процент людей має необхідні методи уникнення стану тривоги, або ж у разі виникнення стресогенної ситуації, можуть адекватно реагувати та контролювати рівень власної тривоги [3].

Важливу роль тривоги у трактуванні стресу підкреслює психодинамічний напрям, що в своїй основі має ідеї Зигмунда Фрейда. Фрейд поділяв тривогу на два види, а саме: сигналізуючий вид та травматичний. Сигналізуюча тривога містить в собі сигнал попередження про вірогідність реальної загрози здоров'ю чи життю людини. Тривога травматична пов'язана із внутрішнім джерелом, певним травматичним досвідом людини, цей тим тривоги формується на рівні неусвідомлених процесів людської психіки [8].

Стресостійкість є актуальною темою для дослідження, на думку Г. Мигаль та О. Протасенко, стресостійкість – це психологічне явище зумовлене набором індивідуальних фізіологічних та психологічних характеристик, які включають в себе як вроджені так і набуті особливості, та основною функцією стресостійкості є протистояння деструктивному впливу стресогенних факторів. Ю. Тептюк пояснює стресостійкість як динамічне, інтегративне утворення особистості, за допомогою якого людина осмислює та оцінює стресову ситуацію та власні можливості подолання стресогенного фактору, емоційно реагує на ситуацію що виникла, намагається змінити умови в яких знаходиться та зберігає звичний індивідуальний рівень власної працездатності. Т. Дудка в своїх працях описує стресостійкість як властивість особистості, яка є інтегральною та включає в себе певну кількість елементів, а саме: когнітивний, емоційний та інші комплекси властивостей особистості людини. Підсумовуючи визначення стресостійкості, що надають інші дослідники ми можемо прийти до висновку що стрес-

остійкість це властивість особистості яка містить в собі комплекс характеристик, що направлені на протистояння стресогенним факторам задля збереження власної цілісності та підтримки рівня працездатності [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна війна на території України суттєво вплинула на психологічне здоров'я всіх громадян, і тих, хто безпосередньо перебуває в зоні бойових дій і тих, хто знаходиться в тилу. Підвищення рівня тривоги, збільшення випадків адиктивної поведінки серед населення, та інших поведінкових проявів що виникають, є результатом реакції психіки на постійне переживання стресогенних ситуацій. Тому, дослідження стресу, його теоретичних основ та моделей, є одним із найбільш актуальних питань, саме з метою дослідити вплив стресу на організм та розробити, або ж вдосконалити методи підвищення стресостійкості для запобігання негативних наслідків у подальшому.

В результаті дослідження визначено різні моделі виникнення стресу військовослужбовців, а саме:

1) генетично-конституціональна модель стресу, яка пояснює здатність чинити опір стресогенним ситуаціям організму, що залежить від функціонування його захисних програм, та здатність на яку не впливають поточні обставини;

2) модель схильності до стресу на основі взаємодії спадковості людини та зовнішніх факторів середовища;

3) психодинамічна модель, яка включає в себе як прояв тривоги на реальну зовнішню небезпеку та травматичну тривогу, що виникає під впливом внутрішнього джерела, тобто несвідомого;

4) соціально-психологічна (фізіологічна) модель, яка ґрунтується на залежності реакції організму на психо-соціальні фактори від аттитюдів, мотивів людини, її суб'єктивного ставлення до ситуації.

5) системна модель, яка розглядається як контроль процесів управління особистості на порівнянні поточного стану організму з стабільно нормативним значенням.

6) міждисциплінарна модель стресу, виникнення якої є результат впливу стимулів та прояв тривоги, що призводить до певних психологічних, фізіологічних та поведінкових, іноді патологічних, реакцій.

Теоретичний аналіз джерел [2; 5; 7; 10] дозволив визначити такі реакції на стрес :

1) психофізіологічні, які включають в себе тип діяльності нервової системи та її властивості;

2) когнітивні реакції, які характеризуються зниженням уваги, пам'яті, мислення;

3) емоційно-ціннісні, які включають в себе депресивні епізоди, часті зміни настрою, виникнення психопатологічних станів, неврозів та порушують систему ціннісних орієнтацій суспільства чи особистості;

4) афективно-вольові, які проявляються стрімким розвитком та короткочасністю і характеризуються значними змінами свідомості, порушенням вольового контролю за діями.

5) адаптаційні, до яких відносять зміни у способі життя людини, порушення циклу сон та активності, порушення соціальної сфери життя людини, наприклад конфліктність, надмірні прояви агресії, антисоціальна поведінка та процеси адаптації;

Для розуміння впливу стресу на організм та механізмів виникнення відповідних реакцій і в подальшому вдосконалення та розробки методів підвищення рівня протистояння впливу стресогенних ситуацій визначено компоненти стресостійкості військовослужбовців, а саме:

- 1) психофізіологічний;
- 2) когнітивний;
- 3) емоційно-мотиваційний;
- 4) регуляторний.

Психофізіологічний компонент стресостійкості виконує сигнальну, саморегульовальну, мобілізуючу функції. Особливість цього компоненту полягає у підкресленні ключової ролі мозку у відповіді організму на стресову ситуацію, яка виникає під час виконання військових завдань. Саме мозок займається вирішальною обробкою інформації про стан внутрішнього середовища та інформації про оточуючий світ, і на основі цих даних формує відповідь, що проявляється у системних та поведінкових реакціях організму. Когнітивний компонент забезпечує пошук найбільш ефективних стратегій для протидії стресогенному фактору та їх ефективне застосування. Можна виділити в когнітивній частині стресостійкості таку складову: самосвідомість, яка проявляється у самоорганізації та формуванні чіткої цілі діяльності особистості, що також включає в себе застосування творчих навичок. Емоційно-мотиваційний компонент має прямий зв'язок із потребами людини: фізіологічними та соціально-культурними, включає в себе переживання людини за власний успіх, самореалізацію та супроводжує процес мотивованого досягнення цілей, впорядкування стратегій в прийнятті рішення, вмотивовує на вихід із надскладних ситуацій через пошук цінностей, за ради яких особистість долає екзистенціальні життєві кризи, що має взаємозв'язок

з тяжкістю переживанням тривалих труднощів під час військової служби, виконання бойових завдань та соціально-культурних потреб військовослужбовців. Як частину емоційно-мотиваційного компоненту стресостійкості можна виокремити тривожність. Ситуативна тривожність не має впливу на стресостійкість людини, на відміну від особистісної. Високий рівень особистісної тривожності робить психіку учасників бойових дій особливо піддатливою до впливу стресу, що відповідно погіршує рівень її внаслідок зниження рівня стресостійкості. Також до складових емоційного компоненту відноситься емоційна саморегуляція, властивістю якої є забезпечення контролю проявів власної емоційної сфери, тоді як надмірна емоційна чутливість є дещо протилежним поняттям та визначає схильність людини до виникнення емоцій страху, що може викликати як пригнічення військовослужбовця так і позитивний стан бойового збудження, який є необхідністю бойового покликання й психічною стійкістю. Але недостатній контроль власної емоційної сфери може проявлятися емоційною понадмірою, яка сприяє високому ризику смертності при необхідності прийняття швидких рішень, застосування та вдосконалення стратегічних дій виконання спеціальних завдань. Регуляторний компонент стресостійкості, який характеризується адаптацією до стресових ситуацій, відновлення емоційної рівноваги, застосування особистісних ресурсів для подолання стресу з метою збереження психічного здоров'я. Одним із аспектів регуляторного компоненту є взаємини військовослужбовців, із членами сім'ї, близьким оточенням, друзями та іншими учасниками бойових дій водночас із необхідністю застосування адаптаційних процесів бойових ситуацій.

Таким чином, стресостійкість військовослужбовців – це здатність протистояти впливу стресогенних ситуацій, що дозволяє справлятися з певною кількістю ситуацій, що мають стресогенний вплив, та при цьому не втрачати свого звичного рівня працездатності. Здатність швидко самоорганізуватися, виконувати власні обов'язки та необхідні дії під час стресових ситуацій – показники високого рівня стресостійкості, і навпаки: неспроможність адекватно та ефективно протидіяти стресогенним факторам, які виникають на полі бою – є показником низького рівня стресостійкості, що може вартувати життя військовослужбовця та інших учасників бойових дій під час виконання бойових (спеціальних) завдань.

Перспективою подальших розвідок є дослідження психологічних особливостей розвитку стресостійкості військовослужбов-

ців в умовах воєнного стану за визначеними компонентами та розробки концептуальної моделі з практичними рекомендаціями щодо

підвищення рівня стресостійкості та психологічного супроводу на основі результатів емпіричного дослідження військовиків.

Література:

1. Кононова Марина, Тетяна Кучма. "Сутність стресу як психологічної категорії." *Молодий вчений* 1 (89) (2021): 28-32.
2. Радчук Галина Кіндратівна. "Проблема розвитку стресостійкості у військовослужбовців." (2019): 439.
3. Приходько І. І. Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців / Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія. 2018. Вип. 1.
Ел. ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018
4. Практикум з формування стресостійкості військовослужбовців до раптових змін бойової обстановки : Методичний посібник / За ред. В.М. Мороза. К. : НДЦ ГП ЗС України, 2020. Ст. 34.
5. Когут Олександра "Теоретико-емпіричне дослідження складових компонентів стресостійкості особистості." *PSYCHOLOGICAL JOURNAL* 6.11 (2020): 114-122
6. Дзвоник, Г. П. "Особливості професійного стресу у менеджерів комерційних організацій." *Актуальні проблеми психології* (2022).
7. Циганчук Т. В. Підвищення стресостійкості у студентів ВНЗ / Т. В. Циганчук // *Практична психологія та соціальна робота*. – К., 2010. – № 8. – С. 18-30.
8. Шиделко, Анна Володимирівна, and Вероніка Тарасівна Жуковська. "ТЕОРІЇ СТРЕСУ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ." *The 6th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"* (March 3-5, 2021) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2021. 643 p. 2021.
9. Грузинська Ірина. "ПРОБЛЕМА ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ НА СТРЕСОВІ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ." *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія* 21: 97-107.
10. Предко, В. В., О. О. Сомова. "Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців." *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія* 33.72 (2022): 89-98.

References:

1. Kononova Maryna, Tetiana Kuchma. "Sutnist stresu yak psykholohichnoi katehorii." *Molodyi vchenyi* 1 (89) (2021): pp. 28-32 [in Ukrainian].
2. Radchuk Halyna Kindrativna. "Problema rozvytku stresostiikosti u viiskovosluzhbovtsiv." *BBK* 88.372431072 (2019) [in Ukrainian].
3. Prykhodko I. I. Systema profilaktyky ta kontroliu boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtsiv / Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : Psykholohiia. 2018. Vyp. 1. El. resurs: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018
4. Praktykum z formuvannia stresostiikosti viiskovosluzhbovtsiv do raptovykh zmin boiovoi obstanovky : Metodychnyi posibnyk / Za red. V.M. Moroza. K. : NDTs HP ZS Ukrainy, 2020. Pp. 34 [in Ukrainian].
5. Kohut Oleksandra "Teoretyko-empyrychne doslidzhennia skladovykh komponentiv stresostiikosti osobystosti." *PSYCHOLOGICAL JOURNAL* 6.11 (2020): pp. 114-122 [in Ukrainian].
6. Dzvonyk, H. P. "Osoblyvosti profesiinoho stresu u menedzheriv komertsiiinykh orhanizatsii." *Aktualni problemy psykholohii* (2022) [in Ukrainian].
7. Tsyhanchuk T. V. Pidvyshchennia stresostiikosti u studentiv VNZ / T. V. Tsyhanchuk // *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. – K., 2010. – № 8. – pp. 18- 30 [in Ukrainian].
8. Shydelko, Anna Volodymyrivna, and Veronika Tarasivna Zhukovska. "TEORII STRESU U NAUKOVYKh DOSLIDZhENNIaKh." *The 6th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"* (March 3-5, 2021) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2021. 643 pp. 2021 [in Ukrainian].
9. Hruzynska Iryna. "PROBLEMA EMOTSIINOHO REAHUVANNIA NA STRESOVI SYTUATSII V UMOVAKH VOIENNOHO STANU." *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriiia: Pedahohika, Psykholohiia* 21: pp. 97-10 [in Ukrainian].
10. Predko, V. V., O. O. Somova. "Vplyv viiny na zminu rivnia stresu ta stratehii zberezhenia zhyttiistiikosti ukraintiv." *Vcheni zapysky TNU imeni V. Vernadskoho. Seriiia: Psykholohiia* 33.72 (2022): pp. 89-98 [in Ukrainian].

УДК 376.015.31-056.3-053.4:316.613.4]:37.064.1

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.4>**Ганна СУПРУН**

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0003-3282-7603**Світлана ШАЛАБОНІНА**

здобувач освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта, освітня програма 016.00.02 Втручання при аутизмі, другий (магістерський) рівень, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0009-0006-9722-0908**Hanna SUPRUN**

PhD, Senior Lecturer at the Department of Special and Inclusive Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudryavska st., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0003-3282-7603**Svitlana SHALABONINA**

Student in specialty 016 special education, Educational Program 016.00.02 Autism Interventions, Second (Master's) Level, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudryavska st., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0009-0006-9722-0908

**ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ БАТЬКІВ І ФАХІВЦІВ
ДО ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДІВ «НАТУРАЛІСТИЧНЕ
ВТРУЧАННЯ» ТА «ВІЗУАЛЬНА ПІДТРИМКА»
ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ**

**THE PECULIARITY OF THE READINESS OF PARENTS
AND SPECIALISTS TO IMPLEMENT THE METHODS
“NATURALISTIC INTERVENTION” AND “VISUAL SUPPORT”
FOR THE FORMATION OF SOCIAL-EMOTIONAL DEVELOPMENT
OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM**

Стаття містить результати вивчення змісту та рівня сформованості готовності батьків та фахівців до впровадження методів «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка» для становлення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом. Розкрито значення соціально-емоційного розвитку як передумови до оволодіння шкільними навичками та соціалізації дітей цієї категорії. Представлено специфічні риси соціального та емоційного розвитку дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Уточнено поняття соціально-емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку з аутизмом. Розкрито ключові положення методів із науково доведеною ефективністю щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом: «Втручання за участі батьків», «Натуралістичне втручання», «Візуальна підтримка». Представлено основні моменти теоретично-структурної моделі соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом з опорою на методи із науково доведеною ефективністю (змістовий, інструментальний, результативний аспекти). Описано основні положення анкетування педагогів і батьків щодо їх теоретичної обізнаності та досвіду використання інструментів методів «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка» щодо дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Проаналізовано результати емпіричного вивчення готовності батьків та фахівців до впровадження методів «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка» для становлення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом. Визначено особливості використання педагогами і батьками окремих інструментів методу «Натуралістичне втручання» (навчання впродовж дня, рутини, формування спільної уваги, відтермінована підказка) та методу «Візуальна підтримка» (розклади, таблиці почуттів та емоцій, стрес-термометр, неймовірна 5 балів шкала, вибір діяльності).

Ключові слова: соціально-емоційний розвиток, діти з аутизмом, інклюзивне середовище, діти старшого дошкільного віку з аутизмом.

The article contains the results of the study of the content and level of readiness of parents and specialists to implement the methods "Naturalistic intervention" and "Visual support" for the formation of social-emotional development of older

preschool children with autism. The importance of social-emotional development as a prerequisite for mastering school skills and socialization of children of this category is revealed. Specific features of social and emotional development of preschool children with autism spectrum disorders are presented. The concept of socio-emotional development of older preschool children with autism has been clarified. The key provisions of methods with scientifically proven effectiveness regarding the socio-emotional development of older preschool children with autism are disclosed: "Intervention with the participation of parents", "Naturalistic intervention", "Visual support". The main points of the theoretical-structural model of socio-emotional development of older preschool children with autism are presented, based on methods with scientifically proven effectiveness (content, instrumental, effective aspects). The main provisions of the survey of teachers and parents regarding their theoretical knowledge and experience in using the tools of the "Naturalistic intervention" and "Visual support" methods for older preschool children with autism spectrum disorders are described. The results of an empirical study of the readiness of parents and specialists to implement the methods "Naturalistic intervention" and "Visual support" for the formation of social-emotional development of older preschool children with autism were analyzed. The peculiarities of the use by teachers and parents of certain tools of the "Naturalistic intervention" method (learning during the day, routines, formation of joint attention, timed prompts) and the "Visual support" method (schedules, tables of feelings and emotions, stress thermometer, an incredible 5-point scale, choice of activity).

Key words: socio-emotional development, children with autism, inclusive environment, older preschool children with autism.

Соціально-емоційний розвиток є тим процесом, що забезпечує становлення особистості в її складному поєднанні соціальних якостей та емоційних характеристик, які позначають терміном «емоційний інтелект». Діти з розладами аутистичного спектра (РАС) мають значні дефіцити у сфері соціальної взаємодії та комунікації, тому проблема теоретичного осмислення та розроблення ефективних засобів їхнього соціально-емоційного розвитку мають високу актуальність. Старший дошкільний вік несе формотворче значення як етап, що передуює шкільному навчанню дітей з аутизмом. Цей період створює передумови для успішного навчання та отримання досвіду соціалізації в у мовах загальноосвітнього навчального закладу.

Розвідки К. Островської, Т. Скрипник, Г. Супрун, Д. Шульженко зауважують на такі особливості емоційного розвитку дітей з аутизмом. Ці діти не радіють, коли дорослий пропонує звичну взаємодію для нормо типових дітей (почитати книгу, розфарбувати розмальовку, збудувати гараж для вантажівки). Деякі дії соціально-побутового характеру (нагодувати, вдягнути, підстригти нігті (волосся), почистити (тим більше – полікувати) зуби) викликають у дітей з аутизмом протест, спричиняють значні складнощі для дорослих.

Н. Базима, Т. Куценко, І. Недозим, зауважують на особливих комунікативних проявах дітей з РАС, що перешкоджають успішному спілкуванню, а відтак і повноцінному оволодінню соціальним досвідом. Саме спілкування дитини з дорослими та однолітками відкриває їй навколишній світ.

Т. Скрипник відзначає, що дитина з аутизмом задля успішного оволодіння академічними навичками потребує попереднього цілеспрямованого соціального розвитку. Цей попередній етап дасть змогу сформуванню здатність дитини бути поруч з однолітками, цілеспрямовано їх сприймати, вступати в ді-

лог та взаємодіяти, налаштує на сам процес навчання.

Значні дефіцити у сфері соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом стають бар'єром в оволодінні академічними навичкам та гармонійного формування особистості. Така ситуація зумовлює виску потребу в оволодінні фахівцями методами ефективного впливу на соціально-емоційний розвиток дітей цієї категорії.

Мета статті – розкрити особливості готовності батьків та фахівців впроваджувати метод «Натуралістичного втручання» та «Візуальної підтримки» для становлення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом.

Сучасне наукове узагальнення методів втручання для осіб з аутизмом та визначення їх науково доведеної ефективності представлено роботою Evidence-based practices for children, youth, and young adults with Autism (2020) колективом науковців університету Північної Кароліни (США).

Попередній теоретичний аналіз публікацій зарубіжних та вітчизняних науковців і практиків дав змогу відзначити особливий практичний потенціал методів «Втручання за участі батьків», «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка» щодо покращення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з РАС. Розглянемо їх більш детально.

У програмі «Втручання за участі батьків» (Parent-Implemented Intervention) батьки є основною особою, яка використовує практику втручання зі своєю власною дитиною. Фахівці-практики навчають батьків в індивідуальному або груповому форматі вдома чи в громаді. Методи навчання батьків різняться, але можуть включати дидактичні інструкції, обговорення, моделювання, коучинг або зворотний зв'язок. Роль батьків полягає в тому, щоб використовувати практику втручання, щоб навчити дитину новим навичкам, таким

як спілкування, гра або самодопомога, залучити дитину до участі у соціальному спілкуванні та взаємодії, та/або зменшити викличну поведінку. Після того, як батьки пройшли навчання, вони впроваджують усі або частину втручань зі своєю дитиною. Батьки часто впроваджувати інші науково обгрунтовані підходи, включені до цього звіту, зокрема натуралістичні втручання, відеомодельовання або соціальні наративи.

«Натуралістичне втручання» (Naturalistic Intervention) є набір практик, що включають методи організації середовища та взаємодії, що застосовуються під час повсякденної рутини та діяльності дитини в садку або вдома. Ці практики призначені для заохочення певної цільової поведінки, заснованої на інтересах дітей, шляхом створення складніших навичок, які природним чином підкріплюють та підходять для взаємодії. НВ вбудовані у типові дії та/або процедури, в яких бере участь дитина. Практики НВ виникають з поведінкових (наприклад, прикладного аналізу поведінки) та/або підходів до навчання, пов'язаних з розвитком, і включають втручання, які в сучасних наукових джерелах відзначаються як натуралістичні поведінкові втручання в розвиток (NDBI; Schreibman et al., 2015).

«Натуралістичне втручання» можна використовувати, щоб допомогти дитині спілкуватися або стати більш соціальними. Це може бути корисно з немовленими дітьми (тобто дітьми, які ще не використовують офіційну мову для спілкування), а також з дітьми, які формально спілкуються словами. Оскільки натуралістичне втручання розроблено для використання в будь-якому середовищі та протягом дня, навички легше узагальнити.

«Візуальна підтримка» (Visual support) – це конкретні підказки, які надають інформацію про діяльність, рутину або очікування, підтримують демонстрацію навичок, які метою втручання. Цей метод часто поєднують з іншими практиками, такими як підказки та підкріплення, а також включають у багато складніших або комплексні втручання. Прикладами поширених візуальних засобів підтримки є візуальні графіки, розклади занять, робочі системи, графічні організатори, візуальні підказки та сценарії.

Задля реалізації завдань та мети дослідження, на основі наукового аналізу та узагальнення попередніх розділів роботи використано метод моделювання щодо поняття «соціально-емоційний розвиток дитини старшого дошкільного віку з аутизмом».

Теоретичний аналіз та узагальнення дав змогу уточнити робоче визначення поняття

«соціально-емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку з РАС» таким чином.

Соціально-емоційний розвиток дитини старшого дошкільного віку з аутизмом – це цілеспрямований та організований процес, який забезпечує система послідовних стратегій та технологій, спрямованих на формування і розвиток емоційного інтелекту, соціальних аспектів ігрової діяльності та міжособистісної взаємодії заради покращення якості життя дитини з аутизмом в родині, їхньої соціалізації за умови впровадження методів з науково доведеною ефективністю.

Моделювання як метод наукового пізнання дає змогу створити теоретичну модель (зразок) явища, яке досліджується. Цей зразок відтворює, імітує принципи внутрішньої організації та/або функціонування, властивості, ознаки/характеристики об'єкта дослідження. Модель – це проєкт, описове уявлення предмету дослідження.

Робоча теоретично-структурна модель соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом з опорою на методи з науково доведеною ефективністю поєднує три структурні аспекти: змістовий, інструментальний та результативний.

ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ. Об'єднує розуміння того, на якому етапі становлення соціально-емоційних навичок знаходиться дитина старшого дошкільного віку з аутизмом та сукупність навичок емоційного та соціального сфери (емоційна складова та соціальна складова).

Уточнення теоретичних положень про соціально-емоційний розвиток дітей з аутизмом (Т. Скрипник, 2019) дозволило включити такі етапи: становлення толерантності до іншої особи, розвиток соціальної перцепції, становлення здатності до діалогу і контакту, розвиток соціальної взаємодії.

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ. Охоплює методи із науково доведеною ефективністю, які мають найбільшу продуктивність щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку; готовність дорослих використовувати означені методи; алгоритми та підходи впровадження процесу втручання.

До методів віднесено «Втручання за участю батьків» (ВБ), «Натуралістичне втручання» (НВ), «Візуальна підтримка» (ВП).

Готовність дорослих є результатом навчання батьків і фахівців методам ВБ, НВ та ВП. Процес навчання та практичної підготовки дорослих (батьків та фахівців) входить до змісту та логіки впровадження кожного з методу.

«Втручання за участю батьків» передбачає навчання батьків впроваджувати втручання зі своєю дитиною. Роль батьків полягає в тому, щоб використовувати практику втручання, щоб навчити дитину новим навичкам, таким як спілкування, гра або самодопомога, залучити дитину до участі у соціальному спілкуванні та взаємодії, та/або зменшити викличну поведінку.

«Натуралістичне втручання» містить чіткі сталі кроки впровадження, це набір практик що включають методи організації середовища та взаємодії, що застосовуються під час повсякденної рутини та діяльності дитини в садочку та вдома і допомагають дитині спілкуватися або стати більше соціальними.

Впровадження «Візуальної підтримки» також передбачає етапи навчання дорослих щодо техніки створення, подання та оцінки ефективності різних інструментів цього методу.

Готовність дорослих об'єднує теоретичну обізнаність та вміння впроваджувати техніки, прийоми, інструменти методів втручання, які визначено як теоретичний компонент та практичний компонент.

Теоретична обізнаність (теоретичний компонент готовності) охоплює знання теоретичних положень щодо соціально-емоційного розвитку дітей, особливостей дітей з розладами аутистичного спектра, змісту методів втручання «Втручання за участю батьків», «Натуралістичне втручання», «Візуальна підтримка».

Вміння впроваджувати техніки, прийоми, інструменти методів втручання (*практичний компонент*) об'єднують конкретні здатності фахівців та батьків використати ресурси методів «Втручання за участю батьків», «Натуралістичне втручання», «Візуальна підтримка».

РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ АСПЕКТ моделі охоплює сукупність навичок дітей старшого дошкільного віку у сферах емоційного інтелекту, ігрової діяльності та соціальної взаємодії.

Відповідно до теоретичної моделі соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом у зміст Інструментального аспекту включено готовність дорослих використовувати методи ВБ, НВ та ВП. Попередній теоретичний аналіз та узагальнення особливостей змісту та технік методів показав, що метод «Втручання за участю батьків» для оцінювання готовності дорослих може розглядатись у змісті інших методів («Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка») як їх складова та умова реалізації. Батьки є активними учасниками втручання, тому окремо оцінювання щодо методу ВБ не проводилось.

Для визначення стану готовності дорослих до впровадження методів розроблено опитувальник, який охоплює три розділи. В кожному розділі є запитання відкритого та закритого типу.

Розділ 1 – Загальна обізнаність батьків щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку, сильних та слабких сторін дітей старшого дошкільного віку з РАС В кожному розділі є запитання відкритого та закритого типу.

Розділ 2 – Використання методу «Візуальна підтримка»

Розділ 3- Використання методу «Натуралістичне втручання»

Розділ 4 – Досвід впровадження

Відповіді на закриті питання опитувальника оцінювалось за три бальною шкалою, де «0» балів відповідає низькому рівню володіння навичками (обізнаності) впровадження методів «Візуальна підтримка» та «Натуралістичне втручання», тобто дорослий не чув про дані методи та не використовує їх для соціально-емоційного розвитку дитини з РАС; «1» бал – недостатньому: дорослий чув про дані методи, але не впевнений чи правильно їх використовує, може інколи, не систематично, використовувати методи «Візуальна підтримка» або «Натуралістичне втручання»; «2» бали – достатньому рівню володіння (обізнаності) навичками впровадження методів з науково доведеною ефективністю – дорослий знайомий з цими методами, знає їх перевагу, використовує постійно.

До опитування залучено 31 респондент, з яких 15 батьків дітей, які склали нашу вибірку та 16 фахівців, з яких 4 асистента вихователя, 1 вихователь, 4 психолога, 4 фахівця інклюзивно-ресурсного центру, 1 логопед, 2 спеціаліста з сенсорної інтеграції.

Узагальнені результати вивчення інструментального аспекту теоретично-структурної моделі соціально емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом за параметрами представлено у таблиці 1.

Таблиця 1
Результати вивчення готовності дорослих впроваджувати методи НВ та ВП за параметрами (у %)

Параметри	ВР		СР		НР	
	Б	Ф	Б	Ф	Б	Ф
Загальна обізнаність	100	87	0	13	0	0
Використання методу НВ	75	75	25	25	0	0
Використання методу ВП	37	53	50	37	13	10
Досвід впровадження	44	50	37	31	19	19
Загальний показник по групах респондентів	64	66	28	31	8	3

Умовні позначення: ВР – високий рівень; СР – середній рівень; НР – низький рівень; Б – батьки; Ф – фахівці; НВ – натуралістичне втручання; ВП – візуальна підтримка.

Відповідно до таблиці 1 за параметром «Загальна обізнаність» в усіх опитаних батьків (100%) визначено високий рівень. Серед фахівців визначено на високому рівні 87%, на середньому – 13%, низький рівень не виявлено.

За параметром «Використання методу «Натуралістичне втручання» серед батьків виявлено на високому рівні 75%, на середньому – 25%, на низькому – 0%. Серед фахівців встановлено на високому рівні 75%, на середньому – 25%, на низькому – 0%.

За параметром «Використання методу «Візуальна підтримка» серед батьків виявлено на високому рівні 37%, на середньому – 50%, на низькому – 13%. Серед фахівців встановлено на високому рівні – 53%, на середньому – 37%, на низькому – 10%.

За параметром «Досвід впровадження» серед батьків виявлено на високому рівні 44%, на середньому – 37%, на низькому – 19%. Серед фахівців встановлено на високому рівні 50%, на середньому – 31%, на низькому – 19%.

Представимо нижче якісний та кількісний аналіз відповідей батьків та фахівців на відкриті питання опитувальника.

Проведено якісний та кількісний аналіз відповідей респондентів на відкриті питання. Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Чи відомо Вам які сильні сторони можуть мати діти з РАС?» наведено в таблиці 2.

Результати таблиці засвідчують, що серед батьків і фахівців наявні 19% респондентів, які не мають уявлень про сильні сторони дітей старшого дошкільного віку з аутизмом.

Таблиця 2
Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Чи відомо Вам, які сильні сторони можуть мати діти з РАС?» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Не відомі	19	19
Специфічні, вузько спрямовані інтереси	25	25
Надмірна увага до деталей	19	25
Особливе зорове та слухове сприйняття	13	31
Хороша механічна пам'ять, фотографічна пам'ять	19	31
Любов до впорядкованості, структурованості	6	31
Чесні, справедливі, добрі, не злобливі, щирі	19	6

25% опитаних батьків і фахівців відзначили наявність специфічних вузьких надмірних інтересів до якоїсь однієї сфери (напрямок діяльності, сфера дійсності). Надмірну увагу, як сильну сторону дітей з РАС, визначили 19% батьків та 25% фахівців. Також однією з сильних сторін дітей з РАС вважають особливе зорове та слухове сприйняття 13% батьків та 31% фахівців. Наявність хорошої механічної та фотографічної пам'яті відзначають 19% батьків та 31% фахівців. Також однією з сильних сторін 6% батьків та 31% фахівців називають любов дітей з РАС до впорядкованості та структурованості. 19% батьків з РАС відмітили як сильну сторону дитини чесність, справедливість, доброту та щирість і лише 6% фахівців зауважило ці якості дитини як сильну сторону.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Які соціально-емоційні навички формує спонтанно упродовж дня» наведено в таблиці 3.

Таблиця 3
Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Які соціально-емоційні навички формує спонтанно упродовж дня?» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Не практикую	19	38
Навичка просити щось (іграшку, активність, пити, їсти) словом або жестом	44	29
Дотримуватись правил	13	19
Гратись з дітьми	0	13
Просити про допомогу	0	19

Результати таблиці засвідчують, що серед дорослих 19% батьків та 38% не намагаються взагалі спонтанно формувати соціально-емоційні навички у дитини з РАС упродовж дня. 44% батьків та 29% фахівців намагаються спонтанно сформувати у дитини навичку щось попросити протягом дня або заняття словом або жестом. Навичку дотримуватись правил намагаються спонтанно сформувати у дитини 13% батьків та 18% фахівців. А от таку важливу соціально-емоційну навичку як гратись з іншими дітьми формують у дітей старшого дошкільного віку з аутизмом лише 13% фахівців та навичку просити про допомогу – 19% фахівців, проте батьки навіть не намагаються залучати своїх дітей до гри з однолітками та не вчать просити про допомогу у інших дітей та дорослих.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Які саме засоби візуальної підтримки використовує на практиці?» наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Які саме засоби візуальної підтримки використовуєте на практиці?» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Не використовую	44	25
Розклади	25	25
Підказки	13	13
Правила	6	6

Результати таблиці засвідчують, що серед батьків 44% респондентів взагалі не використовують візуальну підтримку вдома, як і 25% серед опитаних фахівців не використовують візуальну підтримку на заняттях з дітьми з РАС. Серед тих батьків та фахівців які користуються візуальною підтримкою надають свою перевагу розкладам 25% батьків та 25% фахівців. Візуальні підказки використовують 13% опитаних батьків та 13% опитаних фахівців. Візуальними правилами користуються лише 6% респондентів обох вибірок.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Для якої діяльності Ви використовуєте розклади, покрокові інструкції» наведено в таблиці 5.

Таблиця 5

Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Для якої діяльності Ви використовуєте розклади, покрокові інструкції» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Не використовую	50	38
Гігієнічні навички (миття рук, чищення зубів, туалет)	31	31
План заняття з фахівцем	12	25
Одягання, взування	6	19

Результати таблиці засвідчують, що серед опитуваних 50% батьків та 38% фахівців, взагалі не використовують розклади, покрокові інструкції для кращого розуміння дитиною діяльності, яку потрібно виконати. 31% опитаних батьків та фахівців відзначили що використовують покрокові візуальні інструкції при навчанні дитини гігієнічним навичкам, таким як миття рук, чищення зубів, туалет, а ось для формування навички одягання та взування використовують покроковий візуальний розклад лише 6% опитаних батьків та 19% фахівців. 12% батьків та 25% фахівців зауважило, що використовують візуальний план заняття.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Які саме інструменти типу «таблиці почуттів та емоцій Ви використовуєте?» наведено в таблиці 6.

Таблиця 6

Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Які саме інструменти типу «таблиці почуттів та емоцій Ви використовуєте?» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Зразки/приклади бажаної поведінки	12	39
Нагадування, підказки	12	28
Соціальні історії (оповідь з картинками про бажану поведінку у певній ситуації)	24	28

Результати таблиці засвідчують, що серед всіх респондентів 12% батьків та 39% фахівців використовують зразки або приклади бажаної поведінки. Нагадування та підказки що і як робити в різних ситуаціях використовують 12% опитаних батьків та 28 % фахівців. 24% батьків та 28% фахівців використовують соціальні історії.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання «Які навичку потрібно обов'язково формувати, на Вашу думку, у дитини для покращення її соціально-емоційного розвитку?» наведено в таблиці 7.

Таблиця 7

Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання «Які навичку потрібно обов'язково формувати, на Вашу думку, у дитини для покращення її соціально-емоційного розвитку?» (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Здатність грати з іншими дітьми	25	13
Здатність комунікувати з однолітками	19	38
Здатність керувати своїми станами	25	6
Здатність повідомляти про свої потреби, емоції	13	19
Здатність виконувати інструкцію	6	13
Здатність дотримуватись правил	25	6

Результати таблиці засвідчують, що серед опитаних респондентів 25% батьків та 13% фахівців вважають, що для покращення соціально-емоційного розвитку у дитини з РАС важливо формувати здатність грати з іншими дітьми. Важливість вміння комунікувати з однолітками відмічають 19% опитаних батьків та 38% фахівців. 25% опитаних батьків вважають що для покращення соціально-емоційного розвитку дитини важливо навчитись керувати своїми емоціями і лише 6% опитаних фахівців думають так само, як батьки що до важливості розвитку здатності

керувати своїми станами як однієї з складових соціально-емоційного розвитку дитини. Сформованість здатності повідомляти про свої потреби та емоції вважають важливою 13% опитаних батьків та 19% фахівців. Лише 6% батьків вважають, що для покращення соціально-емоційного розвитку дитини з аутизмом важливо обов'язково сформувати навичку виконувати інструкції. Таку саму відповідь надало і 13% опитаних фахівців. 25% опитаних батьків та 6% опитаних фахівців вважає важливість сформованості у дитини з РАС здатності дотримуватись правил для покращення соціально-емоційного розвитку.

Узагальнений аналіз найбільш подібних відповідей батьків і фахівців на питання про те, які інструменти вони використовують для систематичного моніторингу поступу дитини наведено в таблиці 8.

Таблиця 8
Узагальнені відповіді батьків і фахівців на питання про те, які інструменти використовуються для систематичного моніторингу поступу дитини (у %)

Варіанти відповідей	Батьки	Фахівці
Не використовую спеціальні інструменти	44	13
Щоденники спостереження	19	31
Таблиці, журнали оцінок	19	50
Зошит взаємозв'язку між фахівцями і батьками	13	0

Результати таблиці засвідчують, що серед батьків 44% опитаних взагалі ніяк не прослідковують динаміку розвитку дитини. Цього не роблять і 13% опитаних фахівців. З тих респондентів, які вважають важливим відстежувати динаміку дитини використовують щоденники спостережень 19% респондентів з вибірки батьків та 31% опитуваних фахівців. Таблиці та журнали оцінок користуються попитом у 19% батьків та 50% опитаних фахівців. Зошити взаємозв'язку між фахівцями та батьками використовують 13% опитаних батьків. Опитані фахівці взагалі ними не користуються.

Якісний аналіз відповідей респондентів на відкрите питання про те, якої саме допомоги потребують батьки/фахівці щодо використання на практиці методів НВ та ВП для соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом представлено у таблицях 9 та 10. Узагальнення результатів відбувалось методом ранжування: найбільш часті відповіді отримували вищий ранг на відміну від найменш частих.

Таблиця 9
Ранжування відповідей батьків на питання про те, якої саме допомоги вони потребують щодо використання на практиці методів НВ та ВП для соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом

Зміст відповідей	Ранг
Допомоги спеціаліста, як правильно взаємодіяти зі своєю дитиною	2
Конкретного пояснення, чітких рекомендацій як краще і що саме робити для покращення розвитку саме моєї дитини	2
Потреба у конкретних прикладах як правильно поводитись та покращити стан дитини	3
Щоб всі дотримувались однакової стратегії при роботі з дитиною	4

Аналізуючи відповіді батьків можемо припустити, що всі вони потребують допомоги фахівців у вигляді конкретних, чітких порад та наглядних прикладів як саме взаємодіяти з їх дитиною, що в свою чергу підтверджує наше твердження про важливість збору даних та виставлення цілей під кожну дитину особисто, враховуючи її сильні та слабкі сторони.

Таблиця 10
Ранжування відповідей фахівців на питання про те, якої саме допомоги вони потребують щодо використання на практиці методів НВ та ВП для соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом

Зміст відповідей	Ранг
Практичні навички використання методик, консультування стосовно методик і прийомів для розвитку соціально-емоційного інтелекту, які можна було б застосовувати вдома	1
Об'єктивний погляд зі сторони	2
Поглибити свої знання та дізнатися більше про використання на практиці методів для покращення соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом	3
Не потребує	4

Аналізуючи відповіді фахівців на питання «Уточніть, якої саме допомоги Ви потребуєте?» ми можемо припустити, фахівці окрім теоретичних знань потребують практики під супервізією більш досвідчених фахівців, щодо застосування методів «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка».

Узагальнені дані щодо готовності батьків і фахівців впроваджувати методи «Натуралістичного втручання» та «Візуальної підтримки» для покращення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом дають змогу зробити такі висновки.

На високому рівні готовність визначено у 64% батьків та 66% фахівців, на серед-

ньому – 28% батьків та 31% фахівців, на низькому – 8% батьків та 3% фахівців. Зауважимо, що серед респондентів, готовність яких виявлено на низькому рівні, батьків у два рази більше ніж фахівців. Це може свідчити, що останні мають кращий рівень підготовки щодо роботи з дітьми з аутизмом. Водночас, близькі показники батьків та фахівців (64% та 66%) на високому рівні, можуть бути пояснені особливими щоденним життєвим досвідом батьків та їхнім прагненням, високою мотивацією до самоосвіти задля покращення якості життя своїх дітей.

Висновки. Результати засвідчили суперечливий характер відповідей респондентів. З одного боку, і батьки, і фахівці достатньо обізнані щодо поняття «соціально емоційний» розвиток дитини дошкільного віку. Частина респондентів обізнана щодо особливості дітей з РАС, їх сильні та слабкі сторони. Однак, виявлено таких, що не знають про ці особливості. При наявності загальних знань щодо соціально емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку, окремих знань про методи з науково доведеною ефективністю «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка», ні батьки, ні фахівці не використовують весь потенціал даних методів хоча хаотично та інтуїтивно застосовують деякі інструменти та техніки в своїй практиці. Дорослі частіше вдаються до впровадження методу «Натуралістичне втручання» ніж «Візуальна підтримка».

Узагальнені результати визначення рівня сформованості готовності дорослих впроваджувати методи НВ та ВП для соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом за групами респондентів наступні: серед батьків на високому рівні встановлено 64%, на середньому – 28%, на низькому – 8%; серед фахівців відповідно

на високому – 66%, на середньому – 31%, на низькому – 3%.

Ймовірно, що достатньо низькі показники отримані за багатьма відповідями тому, що ні батьки, ні фахівці прицільно не знайомились з методами з науково доведеною ефективністю, не знають перевагу застосування методів «Натуралістичне втручання» та «Візуальна підтримка», не знайомі з кроками їх впровадження та зменшують значущість моніторингу поступу дитини. При тому більшість респондентів вважають правильним твердження, що «батьки та інші члени команди збирають дані, щоб оцінити успішність втручання та керувати майбутнім прийняттям рішень».

Можна зробити припущення, що фахівці мають більше знань щодо соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку, а також знань про особливості характерні для дітей цієї вікової категорії, більше знайомі з сильними сторонами дітей з РАС та з методами «Візуальна підтримка» й «Натуралістичне втручання», але, на жаль, не використовують всі їх можливості у своїй практиці.

Обидві групи дорослих потребують допомоги щодо використання на практиці методів НВ та ВП для соціально-емоційного розвитку дітей з аутизмом, але по різних напрямках. Батьки більше всього потребують конкретних вказівок від спеціалістів що, як робити щоб покращити стан дитини. Фахівцям потрібні доступні навчальні програми з більш практичним спрямуванням, де вони могли б поглибити свої знання щодо методів НВ та ВП, спробувати їх на практиці під якісною супервізією.

Подальшим науковим пошуком може бути дослідження особливості сформованості змістового аспекту соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з аутизмом.

Література:

1. Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху: монографія. Київ : Вид-во Університету ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.
2. Скрипник Т.В., Супрун Г.В., Максимчук М.О. Соціальний розвиток дітей молодшого шкільного віку з аутизмом з опорою на методи з науково доведеною ефективністю. Проблеми сучасної психології. 2021, № 2 (21). С. 75-82. DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2021-2-9>.
3. Skrypnyk T., Martynchuk O., Maksymchuk M., Suprun H., Pavliuk R. Increasing the Competence of Teachers in the Formation of Socio-Emotional Skills of Inclusive Classes Pupils. *The New Educational Review*. 2021, Vol. 65. № 3 P. 224-235.
4. Steinbrenner, J. R., Hume, K., Odom, S. L., Morin, K. L., Nowell, S. W., Tomaszewski, B., Szendrey, S., McIntyre, N. S., Yücesoy-Özkan, S., & Savage, M. N. Evidence-based practices for children, youth, and young adults with Autism. The University of North Carolina at Chapel Hill, Frank Porter Graham Child Development Institute, National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice Review Team. 2020.

References:

1. Skrypnyk T. V. (2019). Dity z autyzmom v inkluzii: stsenarii uspikhu: monohrafiia [Children with autism in inclusion: scenarios for success: monograph]. Kyiv : Vyd-vo Universytetu im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian].
2. Skrypnyk T.V., Suprun H.V., Maksymchuk M.O. (2021). Sotsialnyi rozvytok ditei molodshoho shkilnoho viku z autyzmom z oporoiu na metody z naukovo dovedenoii efektyvnistiu [Social development of children of elementary school age with autism based on methods with scientifically proven effectiveness]. *Problemy suchasnoi psykholohii [Journal of modern psychology]*. Vol. 2(21). P. 75-82. DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2021-2-9>. [in Ukrainian].
3. Skrypnyk T., Martynchuk O., Maksymchuk M., Suprun H., Pavliuk R. (2021). Increasing the Competence of Teachers in the Formation of Socio-Emotional Skills of Inclusive Classes Pupils. *The New Educational Review*. Vol. 65. № 3 P. 224-235.
4. Steinbrenner, J. R., Hume, K., Odom, S. L., Morin, K. L., Nowell, S. W., Tomaszewski, B., Szendrey, S., McIntyre, N. S., Yücesoy-Özkan, S., & Savage, M. N. (2020). Evidence-based practices for children, youth, and young adults with Autism. The University of North Carolina at Chapel Hill, Frank Porter Graham Child Development Institute, National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice Review Team.

УДК 159.9.072.5

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.5>**Катерина ТКАЧЕНКО**

викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031
ORCID: 0000-0003-4689-6167

Kateryna TKACHENKO

Lecturer at the Department of Psychology, In-Depth Correction and Rehabilitation, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Blvd., Cherkassy, Ukraine, 18031
ORCID: 0000-0003-4689-6167

**ПРАЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ ПАРТИЦИПАЦІЇ
У ПРОЦЕСІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ****PRALOGICAL THINKING AND PARTICIPATION MECHANISM
IN THE PROCESS OF IN-DEPTH COGNITION OF THE PSYCHE**

Науково-практичне дослідження проводилось в процесі реалізації групового методу «Активне соціально-психологічне пізнання». Розуміння психіки у її цілісності (свідоме / несвідоме) – це основа методу АСПП. Методологія ґрунтується на функціонуванні прогуманістичних принципів, що сприяють зорієнтованості групового процесу на пізнання феномену психіки. Провідним законом психодинамічної теорії є «позитивна дезінтеграція психіки і вторинна її інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта», який сприяє адекватному розумінню діагностико-корекційної практики АСПП. Психодинамічна парадигма працює над удосконаленням теорії та практики щодо забезпечення адекватності інструментарію пізнання людської психіки в її цілісності.

Метою роботи є розкриття механізму участі, який забезпечує об'єктивування психічної інформації шляхом порушення фізичних законів земного світу.

Наукова новизна. Участь є провідним механізмом пралогічного мислення особи, яке здатне ігнорувати суперечності. Завдяки чому їй передається важлива (сутнісна) інформація в її індивідуалізованості (неповторності).

Висновки. Пралогічне мислення необмежено розширює простір для активності механізму участі (співпричетності) предметів з метою передачі істотної для самопрезентації психіки інформації. Водночас важливо зазначити, що участь – це мова несвідомого, тому вивчати її краще на візуалізованому матеріалі, який ґрунтується на символізації реальності. Пралогічне мислення не уникає суперечностей (як це характерно для логічного мислення), воно до них є повністю нейтральним, і це є провідною характеристикою механізму участі, який через дивовижні співпричетності (з точки зору природи) передає певні психологічні змісти. Механізм участі виражає зміст зображення не прямо, а опосередковано, контекстно, саме тому кожного разу ми маємо справу не з однозначним змістом малюнку, а меншою мірою з подвійним. Є підстави дійти висновку, що пралогічне мислення через процес візуалізації психіки об'єктивує особистісні проблеми суб'єкта (внутрішні стабілізовані суперечності), через відступи від реальності, що і вказує на дезадаптацію людини у соціумі.

Ключові слова: активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), архаїзми, глибинне пізнання, механізм участі, пралогічне мислення.

Scientific and practical research was carried out within the framework of the group approach "Active Social-Psychological Cognition". Understanding the psyche in its integrity (conscious/unconscious) is the basis of the ASPC method. The methodology is based on the functioning of pro-humanistic principles, which contribute to the orientation of the group process to the cognition of the phenomenon of the psyche. The main law of the psychodynamic theory is "positive disintegration of the psyche and its secondary integration at a higher level of mental development of the subject", which contributes to more relevant understanding of the ASPC diagnostic and corrective practice. The psychodynamic paradigm contributes to the improvement of theory and practice to ensure the relevance of the toolkit used for the cognition of the human psyche in its integrity.

The purpose of the paper is to reveal the participation mechanism, which ensures the objectification of mental information by violating the physical laws of the earthly world.

Scientific novelty. Participation is the leading mechanism of a person's pralogical thinking, which can ignore contradictions. Due to this fact important (essential) information is transmitted in its individualized (unique) form.

Conclusions. Pralogical thinking expands beyond limits the space for the activity of the mechanism of participation (complicity) of objects in order to transmit information essential for the self-presentation of the psyche. At the same time it should be noted that complicity is the language of the unconscious. That is why it is more efficient to study it on the visualized material, which is based on the symbolization of reality. Pralogical thinking does not avoid contradictions (which is characteristic for the logical thinking), it is completely neutral to them, and this is the leading characteristic of the participation mechanism, which through amazing complicities (from the point of view of nature) conveys certain psychological contents. The participation mechanism expresses the meaning of the image not directly, but indirectly, contextually, which is why each time we deal not with an unambiguous meaning of the picture, but at least with a twofold one. We have grounds to conclude that pralogical thinking, through the psyche visualization process, objectifies the personal problems of the subject (internal stabilized contradictions), due to deviations from reality, which indicates the maladaptation of a person in society.

Key words: active social-psychological cognition (ASPC), archaisms, in-depth cognition, participation mechanism, pralogical thinking.

Постановка проблеми. Однією з проблем стратегії розвитку психологічної освіти в Україні, як і її практичної спроможності, є обмеженість досліджень категорії «психічного» академічним підходом, що ґрунтується на центруванні дослідної уваги на сфері «свідомого». За таких умов, «психічне» в його природній сутності («свідоме / несвідоме») не має перспектив бути розкритим цілісно, адекватно і повноцінно, а майбутній психолог-практик не набуває умінь і навичок, що необхідні для самопізнання та пізнання іншої людини з метою надання їй відповідної допомоги.

Метою роботи є розкрити взаємозв'язок пралогічного мислення з механізмом участі, який забезпечує об'єктивування психічної інформації шляхом порушення фізичних законів земного світу (відступів від реальності). **Завданням** діагностико-корекційного процесу АСПП є сприяння поновленню цілісності та гармонізації психіки в її свідомих та несвідомих виявах. Тому організаційна частина передбачає, що кожний учасник АСПП свідомо малює, чи спонтанно підбирає собі малюнки-презентанти, визначаючи їх назву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибинне пізнання психіки рухається за спонтанною ініціативою респондента, що здатна синтезувати впливи як свідомого, так і несвідомого. Психодинамічна теорія доводить, що подібна позиція «нейтральності» (між свідомим і несвідомим) є важливим чинником забезпечення об'єктивності глибинного пізнання, яка виправдовує «слідування психолога за респондентом» у діалогічній взаємодії [9]. Управління ж процесом АСПП здійснюється ведучим групу, завдяки умінню прочитувати смисли (що поєднують функціонально асиметричні реальності), що професійно надає підстави для постановки запитань. Психолог, слідуючи «порядку», який самоплинно вибудовується «рукою» респондента – дотримується заданої послідовності розгляду малюнків. Сказане узгоджується з істиною, відкритою Л. Леві-Брюлем, що порядок (який виявляє (і зумовлюється) «сліпою навичкою руки») підкорюється закону співпричетності, як і пралогічне мислення загалом [8].

Одним із визначних фахівців в проблематиці пралогічного мислення вважається французький філософ Л. Леві-Брюль, який увів поняття «пралогічне (дологічне) мислення» [8]. Л. Леві-Брюль продовжив дослідження свого вчителя Е. Дюркгейма, який стверджував, що уявлення первісних людей про простір, причину, час тощо були лише «колективними уявленнями» про організацію світу й суспільства, і зовсім не виражали

об'єктивного існування речей і явищ [7]. Вчений розвинув закон «дологічного» мислення, поставивши питання про специфіку архаїчного мислення та наполягаючи на його пралогічному характері.

Л. Леві-Брюль вважав, що міфологічні уявлення є предметом віри, що сприяє їх трансляції від покоління до покоління. Завдяки дослідженням первісних людей (впродовж 30-ти років) вчений не лише розкрив характеристики пралогічного мислення, а й його механізми та зв'язки із логічним мисленням цивілізованого суспільства. Дослідження пралогічного мислення дає змогу окреслити його провідні характеристики: підкореність механізму участі (співпричетності), які зумовлюють протиріччя, які ігноруються пралогічним мисленням; подвійність сприйняття (нівелювання віртуального і реального; видимого і невидимого); ігнорування природних детермінант; пріоритетність уявного над реальним тощо.

Глибинне пізнання, яке є базовим для емпіричного дослідження в АСПП передбачає увагу до холистичних позицій в пізнанні психіки, які враховують як свідому, так і несвідому сфери. Саме це зумовило прийом, який набув невід'ємності від методики АСПП – візуалізація психіки суб'єкта.

Ми спираємося на припущення, що візуалізація суб'єктом власної психіки ґрунтується на специфіці пралогічного мислення, яке виявляється не лише в його архаїчній здатності до анімізації (одухотворення предметного світу), а й до опредметнення власної психічної (ідеальної) реальності із збереженням інформаційних еквівалентів.

Метод дослідження. «Активне соціально-психологічне пізнання» (скорочено АСПП) синонімічно має споріднену назву – «глибинне пізнання», основою якого є введення принципів групової взаємодії. В основу покладено психодинамічну парадигму, яка базується на пізнанні цілісності психіки в єдності свідомих і несвідомих виявів та їхній суперечливій сутності на методі АСПП, який розроблено доктором психологічних наук Т. Яценко.

Процес глибинного пізнання підкорений механізмам, які були відкриті та науково і методологічно обґрунтовані Т. Яценко, а саме – «позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта» [2]. Дотримання вказаного закону поширюється на всі методики та процедури в межах функціонування груп АСПП. Діагностичні та корекційні процеси є невіддільними один від одного та протікають порційно й непомітно для учасників групової взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для глибинного пізнання значущим є забезпечення оптимальних умов поведінки учасників групи. Відповідні умови реалізуються завдяки дотриманню учасниками групи таких принципів: спонтанність та невимушеність поведінки в поточній ситуації «тут і тепер», яка відбувається в атмосфері мінімізації спонук до активності, доброзичливості, щирості, відкритості, підтримки, конфіденційності, добровільності, сприйняття іншого таким, який він є, рівності позицій учасників, звернення один до одного на ім'я і на «ти» (за бажанням на «ви»), відсутності критики, заохочень і покарань, уникнення «чорно-білих» категорій, оцінних суджень [3].

Дані принципи окреслюють орієнтири в глибинному пізнанні, що відрізняється від традиційного навчання, яке за вираженням М. Балінта є «виховання Супер-Его», контролюючої інстанції в психіці, яка наповнена інтроєктованими цінностями від батьків. Вищезначені принципи спрямовані на вивільнення мислення особи від необхідності раціоналізації, інтелектуалізації, заперечення і в такий спосіб маскувannya певних аспектів власної психіки (переживань, думок, спогадів, прагнень та ін., що суперечать певним нормам), а, навпаки, сприяють актуалізації архаїчних мотивів пралогічності поведінки учасників АСПП [5].

Л. Леві-Брюль зазначав роль колективних уявлень, «...примітивний індивід відчуває себе тільки членом свого племені і з неймовірним завзяттям підтримує традиційний спосіб інтерпретації чуттєвих відчуттів», а також закон партиципації «співпричетності» асоціативного зв'язку між предметами та явищами на основі випадкових збігів та поверхневих аналогій. Л. Леві-Брюль пише: «...мислення в суспільствах нижчого типу, яке я називаю пралогічним, не прагне передусім, як наша думка, уникнути суперечності», «пралогічне мислення – це особлива структура, що функціонує спільно зі структурою логічної думки» [8, с. 236].

Партиципація (від франц. *participation* – співучасть, причетність) – поняття, введене представником французької соціологічної школи Л. Леві-Брюлем для позначення основного закону «пралогічного мислення» [8]. Пралогічне мислення, згідно Л. Леві-Брюлю, виявляє повну байдужість до логічного закону протиріччя, допускаючи поєднання протилежностей в одному поданні. Ототожнення на рівні колективних уявлень протилежних предметів і поєднання їх у межах єдиної думки є законом «партиципації», який

керує асоціаціями в первісній свідомості. Закон, або ж механізм партиципації, зумовлений тим, що в первісному мисленні предмети, істоти і явища, сприйняті як самостійні об'єкти, водночас причетні по своїй суті і до чогось іншого.

Л. Леві-Брюль описав нескінченне розмаїття таких випадків, наприклад, коли пов'язуються між собою побачена вчора змія та смерть члена родини сьогодні, або яйця черепахи, відкладені у пісок вчора і поява християнського місіонера сьогодні. Опис подібних фактів призвів до висновку, що у давнину причини певних подій визначались людьми не так, як сьогодні. Подібна логічна помилка в судженні називається софізмом *post hoc ergo propter hoc* (фальшива причина: після цього – значить внаслідок цього). Водночас для первісних людей це була зовсім не помилка, а очевидність, яка не потребувала ніякої перевірки або гарантії достовірності. Так, в свідомості бороро (бразильське плем'я) поширене переконання, що, будучи людьми, представники бороро є також ара-ра – червоними папугами. Спільним між всіма подібними прикладами є явище партиципації – співпричетності між істотами, предметами, подіями, які народжені у лоні колективних уявлень і передаються з покоління в покоління. Л. Леві-Брюль назвав таке явище законом партиципації – характерною ознакою пралогічного мислення, що керує асоціативними зв'язками в уявленнях первісної свідомості [8].

Керуючись законом партиципації – пралогічне мислення встановлює причетність і тотожність по суті між індивідом і тотемом (прабатьком племені), між матеріальними предметами і духовними явищами, істотами і силами. Встановлення такого роду співпричетності формує найважливішу ознаку пралогічного мислення – його містичний характер. Під дією закону партиципації в колективних уявленнях складаються образи міфологічних істот, релігійні погляди на причинність, простір, час, суспільство та індивіда, формуються поняття про священні предмети і дії (культ). З розвитком суспільства, накопиченням емпіричних знань і посиленням логічних структур розумової діяльності механізм партиципації втрачає, згідно Л. Леві-Брюлю, панівне становище, що стає умовою свободи та прогресу мислення, ослаблення в свідомості містичних компонентів. Водночас, партиципація не зникає повністю і при певних обставинах діє в колективних уявленнях розвинутих суспільств.

У розумінні первісної людини партиципація виявляється найрізноманітнішими шляхами:

у формі переносу, зараження, оволодіння, дотику, дії на відстані, осквернення тощо. На законі партиципації тримається споконвічна віра в магічне, тому саме містична співпричетність дає змогу через ритуал, церемонію досягнути впливу на вагомій для життя природній явища. Магічні дії розділяються на індивідуальні та колективні, але всі вони являють безліч видів механізму містичної партиципації [1]. Вияви цього механізму, на думку Л. Леві-Брюля, підвладні пралогічному мисленню, яке не є певною стадією розвитку людського мислення, а його властивістю є уникати різними засобами суперечностей. Партиципація є одним із засобів такого уникнення.

Термін «*партиципація*» контекстно доводить наявність вродженого уміння людини передавати інформацію шляхом співпричетності символів, образів в опредметнених «сюжетах» психомалюнків. Водночас це є вродженою «здатністю руки» до упорядкування візуалізованих самопрезентантів, що оптимізує їх психоаналітичні інтерпретації. Рука людини самоплинно здатна ранжувати психомалюнки за їх значущістю. Респондент власноруч підбирає матеріал для психокорекції поміж існуючих художніх полотен (також може малювати самостійно за поданою психологічною тематикою). Сказане оптимізує діалогічний психоаналіз у системі «П ↔ Р», при якому об'єктивування малюнків спирається на їх співпричетність, за чим криється семантичний смисл. Здатність руки до упорядкування ґрунтується на вродженій, архаїчно-подарованій кожній людині партиципаційно-латентній прогностичності [3]. Указаний факт дав нам змогу констатувати важливість архаїчних передумов розвитку людства, пов'язаних із здатністю суб'єкта до *перед-знань*. Наявність останніх підтверджується бездоганністю самостійного підбору малюнкових самопрезентантів респондентом (з наступним їх упорядкуванням «за значущістю»). Перед-знання характерні для пралогічного мислення, яким володіє сучасна людина, є невід'ємними від *партиципації* [4; 5]. У полі уваги психолога, який веде групу АСПП, перебувають *відступи від реальності*, які є поза контролем суб'єкта як енергетично, так і семантично (вони є невидимими для людини). Сказане стає зрозумілим з огляду на функції підструктури «Зверх-Ід» [6], яка знаходиться у взаємозв'язку з «Ідеалізованим Я», якому характерні відступи від реальності. Це пояснює актуальність вивчення й розв'язання проблем адекватного пізнання психіки суб'єкта в її цілісності, у єдності свідомих та несвідомих її виявів.

Т. Яценко зазначає, що змістовна сутність «Зверх-Ід» єднається із «Ідеалізованим Я» в його провідній якості: ігнорування «прин-

ципу реальності», яка є спільною для них [6]. Представимо психомалюнки учасників АСПП, які були обрані ними для власної психокорекції. У психомалюнках тінь, відзеркалення, відбиток мають пріоритетність, тобто вони значущіше за оригінал, за достовірний об'єкт (див. рис. 1–6). Малюнки указують на архаїчну заданість у людини «*тенденції до сили*», або ж «відбиток» активніший за «оригінал».

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

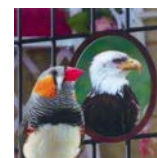

Рис. 4.

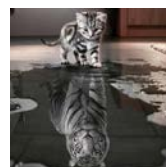

Рис. 5.

Рис. 6.

Пралогічне мислення нейтральне до протиріч, тим самим неначе розсуває фізичні межі можливостей предметів, що об'єктивують динаміку психологічного смислу того чи іншого зображення. Ми переконуємось вслід за Л. Леві-Брюлем в тому, що для пралогічного інформування потрібні хоча б два предмети, що характерне для механізму партиципації, який забезпечує об'єктивування психічної інформації шляхом порушення фізичних законів земного світу. Якщо звернутись до малюнків, то кошеня не може відображатись у воді тигром (рис. 5). Тобто пралогічне мислення здатне *передавати через зображення реальну психічну інформацію у відступах від реальностей земного світу*. Відступи, про які йдеться, неначе підіймають на поверхню важливу для психіки інформацію. Це відбувається миттєво (без будь-яких труднощів для респондента) і поза контролем людини, нібито психіка кожної людини пройшла певну життєву «школу» і видає неперевершений результат. Водночас складається ефект, що такого типу здібності у людини безмірні і тому не можуть бути результатом *навчання*. Тоді виходить, що це архаїчна даність, яка подарована людству самою сутністю життя, починаючи від минулих поколінь. В контекстності об'єктивування архаїчної сутності психіч-

ного – це виявляється у процесі її візуалізації психіки, але обов'язково повинні бути наявні хоча б два образи, адже інформація передається через *співпричетність* (партиципацію). Вищесказане пояснює факт того, що ми не працюємо з одним малюнком у методі АСПП, а респондент виконує цілий комплекс тематичних психомалюнків [2], саме цей процес забезпечує *співпричетність одного з іншим*. Зробимо висновок: у співпричетності психомалюнків криється смисл опредметнення психіки респондента. Подаємо приклад, як можуть оживати дзеркальні зображення (рис. 7–10). Це засвідчує факт того, що у прагматичному мисленні незмінно відсутні протиріччя в об'єктивуванні (презентації) психологічних змістів шляхом опредметнення.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

Назва респондента:
«Мої бажання та мої можливості»

Партиципація зумовлює зміну ролей «живе» – «неживе» (опредметнене). Так, на

рис. 11 ми бачимо опредметнення голови людини (голова – це книга), тримання в руках власної голови (зі слів респондента) є повчальним для неї. Така символізація зображення «розповідає» про проблеми респондента в аспекті прагнення до високої ерудованості (див. книги поруч, рис. 11). Співпричетність «книги» і «голови» інформує (хоч і не прямолінійно, а контекстно) про бажання особи розвиватися і збагачувати свій інтелект. Сам же обраний респондентом малюнок ігнорує відмінність «живе – неживе» (голова і книга), що є нон-сенс, з точки зору логічного мислення, але це аж ніяк не заважає особі у такий спосіб передавати інформацію. Використовуючи психомалюнками у пізнанні психіки, ми маємо враховувати рівнозначність, а то і певні можливі енергетичні переваги копії, відбитку (тіні) над оригіналом. Так на рис. 11, «господар голови» – тримає її у руках (що ігнорує закони фізичного земного світу). Саме завдяки такій парадоксальній співпричетності ми і черпаємо скритий зміст психіки.

Результати дослідження. Результати, які представлено у статті, ґрунтуються на аналізі стенографічного матеріалу глибинного пізнання психіки за методом АСПП. Як засвідчує емпіричний фактаж, завдання самостійно добирати малюнковий матеріал для візуалізованої самопрезентації є виправданим та результативним, це сприяє розширенню самосвідомості людини, завдяки глибинному пізнанню психіки в її заданості минулим досвідом, особливо дитинством, як і архаїчним спадком людства.

Висновки. За багаторіччя досліджень результативності групової, діагностико-корекційної роботи, за методом АСПП, ми лише зараз маємо підстави на висновок, про те, що сучасна людина володіє здібностями прагматичного мислення, яке спирається на закон партиципації, що враховує функціональні характеристики речей, які забезпечують таку їхню співпричетність, яка спроможна об'єктивувати смисли, що адекватно передають психологічний стан людини.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є розкриття прагматичного та логічного мислення у їхніх взаємозв'язках.

Література:

1. Суріна Г. Ю. Поняття «партиципація»: генеза і актуальність / Г. Ю. Суріна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2017. № 1. С. 55-63.
2. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004. 679 с.

3. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми / Т. С. Яценко. Дніпро: Інновація. 2019. 283 с.
4. Яценко Т. С., Митник О. Я., Галушко Л. Я., Ткаченко К. В., Бульченко Д. В. Особливості пізнання пралогічного мислення у процесі психоаналізу візуалізованих презентантів психіки суб'єкта. Психологія і суспільство. 2022. № 2. С. 113-134.
5. Яценко Т. С., Галушко Л. Я., Євтушенко І. В., Сергата І. О., Ткаченко К. В. Теоретико-практичні проблеми глибинного пізнання психіки суб'єкта в її пралогічно-візуалізованих виявах. Технологія розвитку інтелекту. Том 6, № 2 (32) (2022).
6. Яценко Т. С. Пізнання психіки в її цілісності: теорія і практика. Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (24 лютого 2023 року) ; збірник тез / За заг. ред. докт. психол. наук, проф. Ключек Л. В., докт. психол. наук, проф. Гейко Є. В. Кропивницький : ЦДУ, 2023.
7. Durkheim E. Elementary forms of religious life. Oxford: Oxford univ. press, 2001. 358 p.
8. Lucien Lévy-Bruhl, L'expérience mystique et les symboles chez les primitifs. Paris, Alcan, 1938. In-8° de 314 p.
9. Yatsenko Tamara, Ivashkevych Ernest, Halushko Lyubov & Kulakova Larysa. Dialogue in In-Depth Cognition of the Subject's Psyche: Functioning of Pragmatic Referent Statements. Psycholinguistics. Психолінгвістика. 36. Наук. Праць. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. Вип. 31(1). 187-232 с.

References:

1. Surina, A. (2017). *Poniattia «partytsypatsiia»: geneza i aktualnist*. Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh, 35(1), 55-63 [in Ukrainian].
2. Yatsenko T. S. (2004) *Teoriia i praktyka hrupovoi psykholohichnoi: Aktyvne sotsialno-psykholohichne navchannia*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Yatsenko, T. S. (2019) *Archaic legacy of the psyche: psychoanalysis of the problem phenomenology*. Dnipro [in Ukrainian].
4. Yatsenko, T., Mytnyk, O., Halushko, L., Tkachenko, K., Bulchenko, D. (2022). *Osoblyvosti piznannia pralohichnoho myslennia u protsesi psykhoanalizu vizualizovanykh prezentantiv psykhyky subiekta*. Psykholohiia i suspilstvo. №2. S. 113-134. Ternopil [in Ukrainian].
5. Yatsenko, T., Halushko, L., Yevtushenko, I., Serhata, I., Tkachenko, K. (2022). *Teoretyko-praktychni problemy hlybynnoho piznannia psykhyky subiekta v yii pralohichno-vizualizovanykh vyivakh*. Tekhnolohiia rozvytku intelektu. Tom 6, № 2 (32) Kyiv [in Ukrainian].
6. Durkheim E. (2001) *Elementary forms of religious life*. – Oxford: Oxford univ. Press.
7. Yatsenko, T. S. (2023). *Piznannia psykhyky v yii tsilisnosti: teoriia i praktyka*. *Tsilisnyi pidkhid u psykholohii ta sotsialnii roboti: teoriia ta praktyka* : materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu; zbirnyk tez / Za zah. red. dokt. psykhol. nauk, prof. Klochek L. V., dokt. psykhol. nauk, prof. Heiko Ye. V. Kropyvnytskyi : TsDU, 7–15. [in Ukrainian].
8. Lévy-Bruhl, Lucien (1938) *Mystic experience and symbols to the primitive people*. Paris: Alcan. [in French].
9. Yatsenko, T., Ivashkevych, E., Halushko, L., Kulakova, L. (2022) *Dialogue in In-Depth Cognition of the Subject's Psyche: Functioning of Pragmatic Referent Statements*. Psycholinguistics.. Pereiaslav: FOP Dombrovska Ya.M.

УДК 376.4:159.98:374.71

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.3.6>**Вікторія ШЕВЧУК**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-7101-7617**Леся КЛЕВАКА**

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-6924-8221**Євгенія ХОМЕНКО**

доктор філософії, спеціальність 053 «Психологія», доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», першотравневий проспект, 24, м. Полтава, Україна, 36011

ORCID: 0000-0001-8444-7173**Victoria SHEVCHUK**

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-7101-7617**Lesia KLEVAKA**

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-6924-8221**Evgenia KHOMENKO**

Doctor of Philosophy, specialty 053 "Psychology", Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Avenue, Poltava, Ukraine, 36011

ORCID: 0000-0001-8444-7173

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

PARENTS RAISING CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS PSYCHOLOGICAL SUPPORT STUDIES THEORETICAL FUNDAMENTALS

Успішність реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з комплексними порушеннями розвитку, їх соціально-побутової та емоційної адаптації значною мірою залежить від їх сімей, характеру внутрішньо-сімейних стосунків та рівня педагогічної компетентності батьків. Втім, багато батьків самі гостро потребують комплексної соціально-психологічної підтримки. На жаль, до сьогодні немає єдиної концепції багатопрофільної соціальної та психолого-педагогічної допомоги сім'ям, де виховуються діти з проблемами в розвитку. Особливості сімейних відносин і особистості батьків, які виховують дітей із різними формами дизонтогенезу, практично не вивчені, що обумовлює актуальність наукових досліджень цієї тематики та розробки відповідних практичних програм психологічного супроводу батьків. Виокремлюють різні моделі допомоги сім'ї, які може використовувати психолог у роботі із нею: педагогічна, соціальна. Психологічна, діагностична, медична. Аналіз змісту поняття «психологічний супровід батьків» дозволяє зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дітей не лише з певними методами виховання та формування їхньої поведінки, а й з благополуччям, внутрішньою атмосферою та способом життя сім'ї. На підставі аналізу

наявних досліджень було виділено три важливих напрямки психологічного супроводу родин (допомога у проходженні кризових ситуацій у їх житті; оптимізація стосунків всередині сімей; гармонізація внутрішнього стану матері та запобігання її невротизації). Психологічний супровід батьків ми розуміємо як активну психологічну дію, спрямовану на розвиток особистісних якостей батьків та їх батьківської компетентності.

Ключові слова: діти з порушеннями розвитку, психолого-педагогічний супровід родини, батьківська компетентність.

The success of implementation of psychological and pedagogical support of children with complex developmental disorders, their social and emotional adaptation largely depends on their families, the nature of intra-family relations and the level of pedagogical competence of parents. However, many parents are in dire need of comprehensive social and psychological support. Unfortunately, to this day there is no single concept of multidisciplinary social and psychological-pedagogical assistance to families raising children with developmental problems. Peculiarities of family relationships and the personality of parents who raise children with various forms of dysontogenesis are practically not studied, which determines the relevance of scientific research on this topic and the development of relevant practical programs for the psychological support of parents. Different models of family assistance that a psychologist can use in working with her are distinguished: pedagogical, social. Psychological, diagnostic, medical. Analysis of the content of the term "psychological support of parents" allows us to conclude that it takes into account the close connection of children's development not only with certain methods of upbringing and shaping their behavior, but also with the well-being, internal atmosphere and way of life of the family. Based on the analysis of existing studies, three important areas of psychological support for families were identified (help in overcoming crisis situations in their lives; optimization of relationships within families; harmonization of the mother's internal state and prevention of her neuroticism). We understand the psychological support of parents as an active psychological action aimed at developing the personal qualities of parents and their parental competence.

Key words: children with developmental disorders, psychological and pedagogical support of the family, parental competence.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливою умовою, яка визначає ефективність корекційно-розвивального процесу дітей з вадами розвитку є включення в нього батьків, постійний розвиток їх педагогічної компетентності, а також організація для них консультативно-методичної та психолого-педагогічної допомоги і підтримки.

Необхідність психологічного супроводу батьків ґрунтується, по-перше, на потребі батьків у підтримці, по-друге, на потребі самої дитини в компетентних батьках, по-третє, на існуванні безперечного зв'язку між якістю домашнього виховання та соціальними проблемами суспільства. Отже, необхідність психологічного супроводу батьків можна обґрунтувати посиленням на благополуччя дитини та сім'ї в цілому або наголошуючи на суспільній значущості даної проблеми. Психологічний супровід батьків за умови дотримання прав сім'ї на самовизначення та принципу добровільності є здоровою соціальною функцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначаючи сутність, структуру психологічного супроводу, науковці О. Василькова, С. Васьківська, Л. Гречко, М. Гринчук, Е. Гуцало, І. Родигіна, М. Савчин та інші виокремлюють такі сфери його застосування, як психологічна допомога особистості; задоволення емоційних запитів, пов'язаних із набуттям особистісної ідентичності в процесах культурного, етнічного та етичного самовизначення; сприяння у виробленні стійких ціннісних і моральних норм; допомога в розв'язанні таких екзистенційних проблем, як адаптації, індивідуалізації, інтеграції тощо. М. Савчин відзначає, що це процес

покращення, оптимізації та усунення дефектів функціонування, модернізації функціональності з метою підвищення рівня життєдіяльності. На думку вченого психологічний супровід є центральною ланкою в ланцюгу психологічної допомоги, що розв'язує проблеми, котрі виникають унаслідок травматичних подій, а його важлий аспект полягає у життєвому самовизначенні, у підготовці до здійснення вибору в кризових ситуаціях, саморозкритті та усуненні суб'єктивних перешкод до розвитку, у зміцненні психологічного здоров'я, а також у наданні допомоги в конкретній психотравмуючій ситуації [5, с. 125].

Психологічний супровід як вид психологічної допомоги, що сприяє саморозвитку особистості й дає змогу активізувати її власні можливості, аналізували Н. Волянчук, А. Колосов, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Панок [3, с. 54–56]; як вид психологічної підтримки з метою забезпечення особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами – Л. Гречко [135; 136], М. Мушкевич [3], Т. Скрипник [6], Г. Соколова [3, с. 65], О. Тохтамиш [6, с. 193] та ін. Психологічний супровід на думку В. Горяніної та В. Мухіної, передбачає підтримку реакцій, процесів, станів особистості, кі повинні природно розвиватися, але під тиском певних обставин гальмуються. О. Альшаніна трактує психологічний супровід як цілісний і безперервний процес вивчення й аналізу, формування, розвитку та корекції всіх суб'єктів соціальної взаємодії, які потрапляють у поле діяльності психологічної служби чи конкретного психолога. На думку вченої, результатом психологічного супроводу особистості під час адаптації до життя стає нова життєва якість – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати

рівноваги у відносинах із собою й навколишнім світом як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях [2, с. 533]. Успішно організований психологічний супровід уможливорює перспективи особистісного зростання, входження у ту «зону розвитку», яка поки ще є недоступною [1, с. 45].

Різні аспекти психологічного супроводу та підтримки висвітлюють С. Духновський, Н. Кучеренко. Теорію психологічної підтримки розглянуто в працях Ю. Бабанського, В. Байденка, А. Мудрик [4, с. 147]. Науковці зазначають, що психологічна підтримка здійснюється задля поліпшення психічного благополуччя, створення стану спокою, полегшення процесу одужання, підвищення якості життя людей за допомогою комплексних та індивідуальних психологічних, освітніх і поведінкових послуг, котрі ґрунтуються на перевірених методах, новітніх та інноваційних підходах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні моделі допомоги сім'ї, які може використовувати психолог у роботі із нею.

1. *Педагогічна модель* базується на гіпотезі нестачі педагогічної компетентності батьків. Суб'єктом скарги зазвичай є дитина. Консультант разом із батьками аналізує ситуацію, планує програму заходів. Хоча причиною неблагополуччя можуть бути батьки, ця можливість відкрито не розглядається. Психолог орієнтується не так на індивідуальні здібності батьків, скільки на універсальні з погляду педагогіки та психології методи виховання. Ця модель, маючи профілактичний характер, виходить із припущення про дефіцит у батьків виховної компетентності відносно дітей. Вона спрямована на підвищення психолого-педагогічної культури батьків, розширення та відновлення виховного потенціалу сім'ї, активне включення батьків у процес соціального виховання дітей. І тому використовуються різні форми роботи. Поєднання теоретичних знань, їх закріплення у досвіді сімейного виховання, дискусії та практиками, звернені до реальних труднощів сімейного виховання, створюють гарну основу батьківської компетентності [1, с. 44].

2. *Соціальна модель* використовується у тих випадках, коли сімейні труднощі є результатом несприятливих зовнішніх обставин. У цих випадках окрім аналізу життєвої ситуації та рекомендацій потрібне втручання зовнішніх сил.

3. *Психологічна (психотерапевтична) модель* використовується тоді, коли причини труднощів дитини лежать у сфері спілкування, особистісних особливостях чле-

нів сім'ї. Вона передбачає аналіз сімейної ситуації, психодіагностику особистості, діагностику сім'ї. Практична допомога полягає у подоланні бар'єрів спілкування та виявленні причин його порушень [1, с. 46].

4. *Діагностична модель* ґрунтується на припущенні дефіциту у батьків спеціальних знань про дитину або свою сім'ю. Об'єкт діагностики – сім'я, а також діти та підлітки з порушеннями в поведінці. Діагностичний висновок може бути підставою для прийняття організаційного рішення.

5. *Медична модель* передбачає, що у основі сімейних труднощів лежать хвороби. Завдання психотерапії – діагноз, лікування хворих та адаптація здорових членів сім'ї до хворих [1, с. 48].

Психолог може використовувати різні моделі допомоги сім'ї залежно від характеру причин, що викликають проблему дитячобатьківських та шлюбно-сімейних стосунків. Формування та функціонування батьківства потребує психологічного супроводу, зміст якого має свою специфіку. Зіставляючи моделі підтримки та супроводу у роботі із сім'єю, слід зазначити наступне: по-перше, їх протиставлення в реальній діяльності практичного психолога призводить до гіпертрофування то каузального, то симптоматичного підходу в роботі з сім'єю; по-друге, по суті, вони є двома сторонами однієї і тієї ж медалі, а тому їх потрібно розглядати як закономірно взаємопов'язані моделі психологічної служби, тому що їх пріоритети визначаються єдиними законами розвитку психіки людини; по-третє, подібність полягає в тому, що передбачуваним кінцевим результатом роботи в межах обох моделей є повноцінний психічний розвиток і успішність світньо-виховного процесу в установі та в сім'ї; основними суб'єктами взаємодії обох моделей є діти, педагоги, батьки, адміністрація; по-четверте, їх важлива відмінність концентрується у сфері шляхів, пріоритетів, домінування, пропорції тих самих складових професійної діяльності психолога. І та, і інша модель націлені на успішність та повноцінність розвитку та педагогічного процесу. Але одна за рахунок допомоги, за рахунок роботи з неблагополуччям, а інша – за рахунок створення умов, що запобігають неблагополуччю [2, с. 535].

Аналіз змісту поняття «психологічний супровід батьків» дозволяє зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дітей не лише з певними методами виховання та формування їхньої поведінки, а й з благополуччям, внутрішньою атмосферою та способом життя сім'ї. У поняття

«психологічний супровід батьків» входять питання впливу сім'ї на формування та розвиток особистості дитини, ставлення сім'ї до суспільства та культури. У такому вигляді він становить частину соціальної політики сучасного суспільства. Таким чином, психологічний супровід батьків являє собою насамперед акумуляцію знань та навичок виконання батьківських функцій та виховання дітей. Психологічний супровід доцільно розглядати окремо від сімейної психотерапії та консультацій з питань сім'ї та шлюбу, які є специфічними формами роботи, орієнтованими на особистість та взаємодію між людьми.

У різних програмах психологічного супроводу батьків ставляться різні завдання. В одних увага зосереджена на керуванні поведінкою дитини, в інших – на її інтелектуальному розвитку, у третіх – на розвитку соціальної компетентності особистості. Спільним для цих програм є прагнення розширити самостійність батьків під час вирішення різних завдань, у взаєминах з різними людьми, під час виборів форм поведінки у різних ситуаціях. Завдання психологічного супроводу батьків можна класифікувати виходячи із особливостей кожного з періодів розвитку дитини та кола тих проблем, які вона повинна вирішувати на кожному етапі самостійно.

Основними концепціями психологічного супроводу батьків є Адлерівська модель (А. Адлер), навчально-теоретична модель (Б. Скіннер), модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон), модель, що базується на транзактному аналізі (М. Джеймс, Д. Джонгард), модель групової терапії (Х. Джайнотт) [3, с. 141].

Психологічний супровід батьків завжди спирається на систему релігійних, соціальних, естетичних, моральних цінностей та у ньому завжди проявляється спосіб мислення і рівень культури даного суспільства, враховуються потреби самих батьків. Ці положення знаходять своє відображення у різноманітних концепціях і моделях психологічного супроводу батьків.

Адлерівська модель (А. Адлер). Цей напрямок психологічного супроводу батьків ґрунтується на свідомій та цілеспрямованій зміні поведінки батьків, що визначається провідним принципом взаємоповаги членів сім'ї. Почуття єднання, що виникає при цьому, робить людину здатною до співпраці з іншими людьми, тобто формує соціальний характер. Оскільки розвиток особистості визначається соціальними мотивами, а людина соціальна за своєю природою, тому для неї важливе почуття приналежності до

певної групи. За теорією А. Адлера, сімейна атмосфера, установки, цінності та взаємини у ній є головним чинником розвитку особистості. Діти навчаються соціальним нормам та сприймають культуру через своїх батьків. Тому сім'я і є первинною групою, у якій дитина формує свої ідеали, цілі життя, систему цінностей і вчиться жити. Основними поняттями адлерівського виховання батьків є «рівність», «співпраця» та «природні результати». З ними пов'язані й провідні принципи виховання: відмова боротьби за владу та врахування потреб дитини. За цією моделлю психологічний супровід батьків повинен мати виховний характер. Потрібно навчити їх поважати унікальність, індивідуальність та недоторканність особистості дитини з раннього дитинства. Необхідно допомогти кожному з батьків зрозуміти дітей, увійти в їхній спосіб мислення, навчитися розбиратися в мотивах їх вчинків, розвивати свої методи виховання та розвитку особистості. Природні логічні міркування, що використовуються під час виховання, дозволяють дитині на практиці усвідомити свою поведінку або відчутти результати своїх дій. Це сприяє гармонізації відносин у сім'ї та швидкому усвідомленню дитиною недоліків власної поведінки.

Навчально-теоретична модель (Б. Скіннер), в основі якої лежать результати експериментальних досліджень, за допомогою яких була зроблена спроба визначити, яким чином установки на поведінку батьків впливають на дитину. Даний напрямок заснований на загальній теорії біхевіоризму. У моделі, що розглядається, підкреслюється, що поведінку батьків та їх дітей можна змінити методом перевчання або навчання. Психологічний супровід батьків полягає у їхньому навчанні швидким технікам поведінки. Поведінка батьків змінюється з осмислення ними мотивів своїх і дитячих вчинків. Вони поступово опановують вміння регулювати поведінку. Способами формування поведінки є позитивне підкріплення у формі заохочення, негативне підкріплення у формі покарання та відсутність підкріплення, тобто нульова увага. Батьки відіграють роль «агентів» соціального оточення, які регулюють поведінку дитини за допомогою зазначених вище засобів. У ході навчання батьки забезпечуються науковою інформацією про керування поведінкою, знайомляться зі спеціальною термінологією, що допомагає описувати ці процеси. Батьків навчають розбиратися у реакціях дитини та формувати їх подразники. Навички діагностики поведінки входять до всіх програм навчально-теоретичного спрямування. Метою

програм цього напрямку є навчання батьків спостереженню та практичному застосуванню принципів теорії соціального навчання у зміні поведінки в домашніх умовах.

Модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон) базується на феноменологічній теорії особистості К. Роджерса та практиці клієнто-центрованої терапії, метою якої є створення умов для самовираження особистості. Це досягається нівелюванням різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним» за певних психологічних обставин. Якщо кожній людині властиві дві головні потреби: позитивного ставлення інших і самоповаги, то умовою здорового розвитку дитини є відсутність суперечності між уявленням про те, як до неї ставляться інші «Я-ідеальне» та дійсним рівнем любові «Я-реальним». Змінити поведінку людини можна лише зрозумівши та прийнявши її почуття. Тим самим психотерапевт допомагає клієнту звільнити свої почуття і усвідомити свою поведінку та зробити конкретні кроки щодо її зміни. У сімейному вихованні модель чуттєвої комунікації означає діалогічність спілкування, його відкритість, розкритість почуттів, їх щирість. Основною ідеєю цієї моделі психологічного супроводу батьків є розвиток від чуттєвих комунікацій до самовираження кожного члена сім'ї. Батьки, які опановують цю моделлю, повинні засвоїти три основні вміння: активного слухання; доступного для дитини вираження власних почуттів; практичного використання принципу «обидва мають рацію» у сімейному спілкуванні. З названими навичками пов'язане й вміння поставити, правильно сформулювати проблему та знайти її адресата. Т. Гордон вважав, що батьки повинні диференціювати свої проблеми та проблеми дитини, навчати дітей самостійному вирішенню проблем, поступово переносючи всю відповідальність за пошук їх вирішення на саму дитину.

Модель, що базується на транзактному аналізі (М. Джеймс, Д. Джонгард). Відповідно до теорії транзактного аналізу Е. Берна особистість кожного індивіда визначається чинниками, які можна назвати станами «Я». Це спосіб сприйняття дійсності, аналізу отриманої інформації та реагування індивідуума на дійсність. Людина може це робити по-різному: по-дитячому, по-дорослому, по-батьківському. «Дитина» в особистості – це спонтанність, творчість, інтуїція. З цією основою пов'язані біологічні потреби та основні відчуття людини. Це найбільш чиста частина особистості, оскільки в ній представлено все природне в людині. «Дорослий» в особистості діє послідовно. Властивістю цієї

частини людської особистості є систематичні спостереження, об'єктивність, дотримання законів логіки, раціональність. У розвитку особистості з роллю «дорослий» пов'язане все свідоме. Воно починається з розвитку сенсорно-моторного рівня сприйняття і досягає формального, абстрактно-логічного мислення. Батьківське програмування багато в чому визначає, згідно з Е. Берном, долю дитини. Воно здійснюється насамперед через транзакції – одиниці спілкування, які можуть доповнюватися, тобто сприяють взаєморозумінню, перетинаються, викликають конфлікти, напругу та приховані, при яких інформація в ході спілкування спотворюється. Основне завдання психологічного супроводу батьків – навчити членів сім'ї взаємним компромісам і вмінню їх використовувати в інших соціальних сферах. Для цього вони повинні опанувати термінологію транзактного аналізу при розгляді своєї поведінки та взаємин у сім'ї, навчитися визначати характер потреб і запитів дитини та встановлювати з нею адекватні комунікації. Це необхідно тому, що ключ до зміни поведінки дитини полягає у зміні взаємин між батьками та дитиною.

Модель групової терапії (Х. Джайнотт) засвідчує, що батькам потрібно надавати практичну допомогу у сімейному вихованні через формування у них навичок комунікації та управління поведінкою дітей. У своїх роботах Х. Джайнотт описав три різних види групової роботи з батьками: власне психотерапія, психологічне консультування та керівництво особистістю. Комунікація з батьками має базуватися на наступних принципах: у всіх ситуаціях батьки мають прагнути підтримати позитивний образ «Я» у дитини; слід говорити про вчинки дитини без особистісних негативних оціночних суджень, не містити діагноза та прогнозу подальшої долі дитини; дорослий у спілкуванні має бути ініціатором пропозиції кооперації, яка не зводиться до вказівок певних дій, а має розкривати перед дитиною можливості самостійного вирішення проблемної ситуації. В основі моделі лежить прагнення навчити батьків переорієнтування своїх установок залежно від потреб дитини. Модель носить суто практичний характер і зосереджена на розгляді проблемних ситуацій: спілкування з дітьми, похвала дитини, страхи дітей тощо. Психологічний супровід батьків по Х. Джайнотту здійснюється у формі групових консультацій, терапії та інструктажу. Метою групової терапії є досягнення позитивних змін у структурі особистості батьків (для людей з емоційними порушеннями, які не вміють справлятися

з проблемами взаємин дітей та батьків). Такі консультації повинні допомогти батькам упоратися з проблемами, що виникають під час виховання дітей. Під час консультації батькам допомагають позбавитися почуття провини, показуючи аналогічні переживання в інших сім'ях, батьки діляться переживаннями, досвідом, розповідають один одному про труднощі та поступово вони починають об'єктивніше дивитися на проблеми своєї сім'ї. Інструктаж батьків також відбувається у групі та нагадує групову консультацію [4, с. 147].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, існують різноманітні методологічні підходи у здійсненні психологічного супроводу батьківства. Кожен з них спрямований на вирішення певних практичних завдань і повинен бути співвіднесений як із сімейними цінностями, так і з психологічними труднощами батьків. Перспективу подальшого дослідження у цьому контексті вбачаємо у розробці програми психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з комплексними формами дизонтогенезу.

Література:

1. Галян О.І., Борисенко З.Т. Психологічні аспекти супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2, т. 2. С. 44–49.
2. Пюра О.С. Прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи з батьками дитини з особливими освітніми потребами. *Молодий вчений*. 2017 р. № 2 (42). С. 532–536.
3. Мушкевич М.І. Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 456 с.
4. Мякушко О.І. Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Матеріали V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі»* (м. Чернігів, 10-11 жовтня 2019 р.). Київ: Симоненко О.І., 2019. С. 146–150.
5. Подкоритова Л. О. Зміст психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020 р., № 1, Т. 2. С. 125–129.
6. Skrypnyk T. Supporting of Children with Special Needs in Inclusive Environment by the Teachers Collaboration. *Pedagogika / Pedagogy* 2020, t. 138, № 2, p. 193–208.

References:

1. Galyan O.I., Borisenko Z.T. (2019). Psihologichni aspekti suprovodu batkiv ditej z osoblivimi osvritnimi potrebami [Psychological aspects of accompanying parents of children with special educational needs]. *Teoriya i praktika suchasnoyi psihologiyi*. № 2, t. 2. S. 44–49 [in Ukrainian].
2. Pyura O.S. (2017). Prikladni aspekti socialno-pedagogichnoyi roboti z batkami ditini z osoblivimi osvritnimi potrebami [Applied aspects of socio-pedagogical work with parents of a child with special educational needs]. *Molodiy vcheniy*. r. № 2 (42). С. 532–536 [in Ukrainian].
3. Mushkevich M.I. [2019]. Psihologichnij suprovid simej, sho mayut problemnih ditej [Psychological support of families with problem children]: monografiya. Luck: Vezha-Druk. 456 s. [in Ukrainian].
4. Myakushko, O.I. (2019). Osoblivosti psihologo-pedagogichnogo suprovodu batkiv ditej z porushennyami intelektualnogo rozvitku [Peculiarities of psychological and pedagogical support for parents of children with intellectual disabilities]. *Materiali V Mizhnarodnogo kongresu zi specialnoyi pedagogiki, psihologiyi ta reabilitologiyi «Diti z osoblivimi potrebami v osvitnomu prostori»* (m. Chernigiv, 10-11 zhovtnya 2019 r.). Kiyiv: Simonenko O.I., S. 146–150 [in Ukrainian].
5. Podkoritova L. O. (2020). Zmist psihologichnoyi roboti z batkami ditej z osoblivimi osvritnimi potrebami [Content of psychological work with parents of children with special educational needs]. *Teoriya i praktika suchasnoyi psihologiyi*. r., № 1, T. 2. S. 125–129 [in Ukrainian].
6. Skrypnyk T. (2020). Supporting of Children with Special Needs in Inclusive Environment by the Teachers Collaboration. *Pedagogika / Pedagogy*, t. 138, № 2, p. 193–208.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 3 (59), 2023

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *Я. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 19.10.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,35.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.